

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

285

ISSN 2068-309X

MURÁDIN JENŐ

FEGYVEREK ÉS MŰZSÁK

Erdély művészete
az első világháború idején

Kolozsvár, 2016

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány, Nemzeti Kulturális Alap, Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

© Murádin Jenő, 2016

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016

Felelős kiadó

BIRÓ ANNAMÁRIA

Korrektúra

ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, borítóterv

BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok

F&F INTERNATIONAL kft., Gyergyószentmiklós

Felelős vezető

Ambrus Enikő, ügyvezető igazgató

DOI: 10.36240/etf-285

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MURÁDIN, JENŐ

Fegyverek és műzsák : Erdély művészete az első világháború idején /

Murádin Jenő. - Cluj-Napoca : Societatea Muzeului Ardelean, 2016

ISBN 978-606-739-052-0

7.044:94(498)“1916/1918”

TARTALOM

Fegyverek és műzsák. Erdély művészete az első világháború idején.....	7
Eufóriától a kiábrándulásig	8
Erdélyi művészek a harctereken	11
A hátság együttérzése	15
Emlékművek és gyűjtemények sorsa	19
„Az utolsó hajók”	22
A megidézett <i>Szibériai garnizon</i> . Erdélyi katonák orosz hadifogságban ...	27
RESCHNER GYULA: Szibériában raboskodó erdélyi hadifoglyok életrajzai 1914–1922	30
Képmelléklet.....	61
Rezumat.....	67
Zusammenfassung.....	69

FEGYVEREK ÉS MÚZSÁK

ERDÉLY MŰVÉSZETE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

A szarajevói pisztolylövés olyan visszhangos ágyúdörgésben folytatódott, amely alapjaiban rengette meg Európát, és változtatta meg népeinek sorsát. Azokban a nyári napokban, 1914-ben, még nem lehetett tudni, merre tartanak az események. Vajon csak olyan rövid lesz ez a küzdelem, mint az épp csak elmúlt Balkán-háborúk összecsapásai, és valóság-e a császári ígéret, hogy katonáink őszire, mire a levelek lehullnak, mindnyájan hazatérnek? Erdélyi fiatalok, magyarok, szászok, románok indultak a galíciai vagy balkáni frontokra. Nem hallatszottak messzire Ady Endre váteszi szavai, aki a csucsai kastély szikláinak alatt vonuló felvirágzott vonatok láttán jövendölte meg: „*Vége a Monarchiának!*”

A nagy áldozatokkal, szenvedésekkel és borzalmakkal tele háborús évek kultúrtörténetét vizsgálva nem lehet kikerülni az ide illő latin közmondást: *Inter arma silent musae* – Fegyverek közt hallgatnak a múzsák. Az a négy év Erdély művészetében is a legsivárabb korszak. Nem eseménytelen ugyan, de előremutató kezdeményezések helyett az idők súlyosságát hordozó, drámai töltetű. Foglalkoznunk kell azonban vele, mert a múltnak ez a szelete talán a leginkább föltáratlan réteg.

Ez a tanulmány csak a történeti Erdélyre terjed ki. Nem foglalkozik azokkal a csatolt részekkel, melyek csupán a trianoni döntéssel kerültek a magyar országrészekből Romániához.

A kolozsvári Szent György-honvédlaktanya egy század eleji felvételen

Eufóriától a kiábrándulásig

A kezdetekkor a magyar társadalom gyors győzelmeket várt. A szé-
kelyföldi vagy belső-erdélyi városokból indult vonatok vagonjain *Éljen
a háború!* feliratokat lehetett olvasni, mint ahogy azt korabeli képeslapok
sorozata mutatja. Gyalui Farkas, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár egykori
igazgatója és mellesleg sajtótudósító, írja emlékirataiban. „*Kolozsvár. Nap-
nap után lelkes tüntetések folynak. Ezrekre menő közönség tüntet a háború mellett.
Élteti a királyt s a kormányt. A király proklamációját leírhatatlan lelkesedéssel ol-
vasták. A megyei és városi hatóságok éjjel-nappal példás buzgalommal dolgoznak,
a közönség pedig nyugalommal és bizalommal várja az eseményeket.*”¹

Mennyire érdekes, hogy Szervátiusz Jenő, a későbbi szobrász, – akkor
még tinédzser korú fiatal – a javában tartó háborús időkre emlékezve, már
megérzett valamit a művi lelkesedésekből. „*Kísértük ki a katonákat, mert a
kaszárnya mellett laktunk, zeneszó volt, s mi mentünk utánuk. Persze nagy cir-
kusz volt eleinte, rózsákat dobáltak a katonákra. A tisztek lóháton mentek ki a
vasúthoz. Először a Bivalyrétre, Kolozsvár keleti határrészére, még elvitték őket
fölesketni a keresztre*”.²

¹ Gyalui Farkas: *Emlékirataim (1914–1921)*. Művelődési Egyesület, Kolozsvár, 2013, 31.

² Szervátiusz Jenő: *Életem, emlékeim*, Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2010, 12.

Háborús sebesültek Kolozsváron az óvári Ferenc-rendi templom kerengőjében, fénykép üveglemezen, 1915 körül

Az első csalódások a balkáni kudarc után érték a hátország társadalmát. Sokan azt hitték, hogy napok alatt végeznek a szerb hadsereggel, beveszik Belgrádot. De ez csak később és súlyos veszteségekkel következett be. Közben megjöttek az első sebesültszállító vonatok a béna, féllábú, ellőtt karú, bekötözött fejű katonákkal. Megtelték a kórházak, majd sorra ürítették ki a sebesültek ellátására az iskolákat, közintézményeket, diákoththonokat.

A magyar haderőt elit alakulataiban megtizedelő galíciai front, a balkáni hadszíntér, majd 1915-től Olaszország hadba lépésétől az Alpok nehéz hegyi terepére irányított nagyszámú magyar katonaság pótlása egyre fokozta a mozgósításokat. Nem volt kivétel

ez alól az értelmiség sem. Élvonalbeli alkotókat is gyakran osztottak be frontszolgálatra. Őket azután nehéz volt biztonságosabb hadszínterekre irányítani, vagy fölmenteni. Festők, rajzolók, szobrászok számára az volt életmentő könnyebbség, ha az 1914. augusztus 7-én a Monarchia hadsereg-főparancsnoksága keretében megalakult Sajtóhadiszálláshoz (később Sajtó-főhadiszálláshoz) kerültek beosztásra. Tőlük ugyanakkor elvárták, hogy propagandisztikus eszközökkel számoljanak be az eseményekről, a Központi Hatalmak győzelmeit hangsúlyozzák. Ez az oka annak, hogy a frontokon megfordult alkotók csak a későbbi években idézték meg a háború borzalmainak igazi képét.³ Mint ahogy ezt – csak példaként – a szatmári festő, Popp Aurél Kolozsváron is bemutatott drámai háborús képsorozata is mutatta. Popp Aurélt azért is említenünk kell itt, mert páratlan háborús

³ Róka Enikő: Művészek a háborúban, In: *Művészet és művészek az első világháborúban*. Tanulmánykötet és katalógus. Balatonfüred, Vaszary Galéria, [2014], 58–76.

Ács Ferenc festőművész katonamundérban, fényképfelvétel, 1915

képsorozatát Kolozsváron mutatta be, az Erdélyi Képzőművészeti Szalon (Collegium Artificum Transsylvanicorum) 1921-es összerdélyi tárlatán, s annak országos visszhangja állította őt a korszak életérzéseinek megrendítő művészi megfogalmazói közé.

Több-kevesebb biztonsággal követni lehet, kiket mozgósítottak a frontokra az erdélyi művészek közül. Ám a föltáratlan pályaképek és követhetetlen hagyatékok miatt már kevesebbet tudunk arról, hogy kik azok, akik a harctéri események idején, a Sajtó-hadiszállásbelieken kívül, közvetlen élményeiket is megörökítették. Inkább az volt a jellemző, hogy a harcterek lövészárkaiból hazatért katonák nem újraélni, de éppen felejteni akarták az átélteket. Jellemző, hogy a nagybányai művésztelepre visszatért alkotók inkább valami arkadisztikus békevágyat sugalló alkotásokat állítottak ki; tárlataikon szinte teljesen hiányoznak az elmúlt háború képei. Ami a későbbiekre illeti, a köztéri háborús emlékeket, kegyeleti emlékezések allegorikus szobrait és emléktábláit, rendszerint azok a szobrászok vállalták, akik a maguk tapasztalatában éltek meg a háborút, átérezték a valóságban is az elesettek drámáját. E művek számbavétele azonban túlmutat e tanulmány időhatárain.

Erdélyi művészek a harctereken

A hadak útját megjárta erdélyi művészek közül kétség-telenül a székely Nagy István termékeny művésze volt és maradt a leginkább időtálló. Műveinek expresszív drámaiságában olyan példát mutatott, amellyel párhuzamba csak a brassói szász Hans Eder képalakítása állítható.

Az első kiállításain már virtuóz rajzkészsége, kimagasló tehetsége mellett bizonyított Nagy Istvánt (1873–1937) a brassói 24. honvéd gyalogezredbe sorozták be. A galíciai fronton, a Bukovina és a Visztula közötti összecsapásokban esett át a tűzkeresztségen. Ezrede a gorlicei áttörésben (1915.

május 2.) szintén kivette a részét. Az 1916-os Bruszilov-offenzíva idején a festő Tarnopolnál, 1917 májusában a Dnyeszter menti Mielnicán táborozott. 1918 március elején, az orosz békekötés után vezényelték át ezredét az olasz frontra, az Etsch völgyébe.

Bár beosztásánál fogva Nagy István nem élvezhette a hadifestők kiváltságait, felettesei igen nagyra becsülték. Strohoffer Jenő százados, zászlóaljparancsnok, akit a festő nagyméretű portréban örökített meg, külön szobát biztosított számára, ahol zavartalanul dolgozhatott.⁴ Tiltásai ellenére a művész mégis többször kiment a frontvonalba, hogy a lövészárokból „élesben” készítsen rajzokat.

Még hatásosabb volt a 24-esek parancsnoka, Ágoston ezredes kezdeményezése. 1917 táján saját hatáskörében külön csoportot létesített a Sajtó-hadiszálláshoz tartozó és e státusszal nem rendelkező művészekből, és konkrét feladatokkal bízta meg őket. A csoport parancsnokának a grafikus és festő Varga Nándor Lajost jelölték ki, tagjai Fekete zászlós (?) és két tizedes, Márton Ferenc és Nagy István voltak. Az együttműködésnek folytatása is lett. Amikor 1917-ben az ezred Mezőtúron pihenőben volt, a

Nagy István: Katona, szénrajz, 1916

⁴ A csíkszeredai Kozán Imre, a festő katonatársának közlése (1983).

Márton Ferenc: Komitácsi vezérek, krétarajz, 1915

csoport az alföldi kisvárosban közös kiállítást szervezett. Az említetteken kívül ezen a szintén mozgósított és hadnagyi rangban szolgáló festő, Nagy Imre is részt vett.⁵

A Nagy István-képek – többségük szénrajz vagy kréta és pasztell – a háború döbbenetes krónikája. Portrék áttekinthetetlen sorozata többségben táji háttér nélkül. A képciklust csak ritkábban szakítja meg egy-egy kompozíciós téma, *Géppuskások, Orvosi rendelőben*. Modelljeinek nem jegyezte föl a nevét és ez az anonimitás még fokozza is a szemlélő megrendülését. Nem egyebek ők, mint katonamundérba bújtatott parasztok, egykori napszámosok, nehéz sorsú kisemberek. A képcímek is semlegesek: *Közlegény, Katonafej, Öreg katona, 24-es baka...*

Az 1918-ra datált *Katonafej*, amely két Nagy István-monográfiában is méltó helyet kapott, talán valamennyinél expresszívebb, drámaibb hatású. „A nagy, kerek fejű katona képmása kitölti a képmezőt. Modellje már-már az örülettel határos letargiában mutatja be a háború frontjait végigharcolt katonát”.⁶ Így nézhetek ki azok, akik lövészárkokban éltek meg a végeérhetetlennek tűnő időket.

A csíkszentgyörgyi születésű Márton Ferencet (1884–1940) szintén a 24-es honvéd gyalogezredbe sorozták be, majd más csapategységekhez került. Végigküzdötte mind a négy háborús esztendőt. Szolgált a balkáni, az olasz és galíciai frontokon. 1915-től Maximilian Hoen vezérőrnagy a Sajtóhadiszálláshoz osztotta be. Ez számára is nagyobb mozgásteret biztosított, mert a Kunstgruppe tagjait átirányíthatták éppen oda, ahol valami fontos esemény történt.

⁵ Murádin Jenő, *Nagy István*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984, 58.

⁶ Uo. 59.

Mint virtuóz rajzoló, de Nagy Istvánnál jóval szikárabb, kevésbé drámai, inkább tárgyyszerű-realisztikus ábrázolásokkal követte végig a frontok eseményeit.

Több ezerre tehető rajzaiból pár száz példány máig megmaradt, a budapesti és bécsi Hadtörténeti Múzeumokban, a Magyar Nemzeti Galéria és a Csíki Székely Múzeum gyűjteményeiben. Ezen portréi mellett találunk tájképi elemeket hordozó képeket, vonuló bakákat, szerb és orosz hadifoglyok menetét, lebombázott szerb városokat, rommá lőtt belgrádi műemlék-erődítményt, a Kalimegdánt, tűzérsegi pihenőt ábrázoló képeket és egy egész sorozat pasztellképet az Alpok karsztvidékén robbanó gránátok éjszakai fényjátékáról. A pályatárs festő Haranghy Jenővel közösen illusztrálta a *Karszthadosztály 1915–1917* című magyar és német nyelvű kiadványt. Riportképei sajtótudósításokat illusztráltak, és rajzai, festményei jelen voltak a budapesti Műcsarnok és a Nemzeti Szalon háborús témájú kiállításain.⁷ Mint a plasztikai művészetekben is jártas alkotó, egyike volt azoknak, akik – a már említett gyakorlatot példázva – köztéri háborús művekre is kaptak megrendelést a későbbi időkben (a rákoskeresztúri temető I. világháborús emlékműve, debreceni honvédemlék).

A mindkettejüknél fiatalabb zsögödi Nagy Imre (1893–1976) a mozgósító parancsot ugyanúgy a brassói 24-esekhez kapta meg. Előbb azonban el kellett végeznie a magasabb rangfokozatot nyújtó marosvásárhelyi tartalékos tiszti iskolát. Innen került ki a galíciai frontra, egyenesen a szemben álló lövészárkok tűzvonalába. Bár csak 1918-tól kezdhette meg főiskolai tanulmányait, alkotókedve már azelőtt – éppen rokona, Nagy István példájára – ösztönös keresésekben jelentkezett. Tábori jeleneteket mintázott a bunker agyagfalába, és nyírfakéregre rajzolt. Miután megbízást kapott Vilmos császár fia portréjának megfestésére, kivételezettebb helyzetbe került. Előbb gyengélkedő-, majd pihenőszabadságot kapott. Mezőtúrra is eljutott, ahol a már említett művészársasággal állított ki. Főiskolai tanulmányokra jelentkezve mentették föl a katonai szolgálat alól.

Korai harctéri munkáiról nem tesz említést az a festői-grafikusi oeuvre-katalógus, amelyet életrajzi följegyzéseihez csatolva állított össze János Pál és Simó György muzeológus.⁸ Ugyanakkor a visszaemlékezéseibe foglalt háborús emlékek az erdélyi festők frontszolgálatának megleve-nítő, érdekes olvasmánya.⁹

Varga Nándor Lajost (1895–1978), akit családi vonatkozásokon kívül elszakíthatatlan érzelmi szálak fűzték Háromszékhez (1995-ben Sepsi-szentgyörgy díszpolgárává választották) Nagy István és Márton Ferenc

⁷ Murádin Jenő–Sümei György–Zombori István: *Márton Ferenc*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó–Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2009, 22–29.

⁸ Nagy Imre, *Följegyzések*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979, 293–354.

⁹ Uo. 58–67.

társaságában találjuk a galíciai fronton. Azon kívül, hogy hadifestő csoportjuk vezetője volt, harctéri naplójában, amely kis térképeket is tartalmazott, fontos eligazítója a történeteknek.

Számunkra különösen érdekes, hogy Vaszary János (1867–1939), a háború drámai eseményeit expresszív fogantatású művek sorozatán megörökítő festő, a 20. század magyar művészetének élvonalbeli mestere, az 1916-os román támadás visszaverése idején Erdélyben is megfordult. A nagy pusztítást szenvedett székely városok (Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda) látványa riasztotta, majd innen a Csíki-havasok Moldva felé eső határvonalára, az Úz völgyébe ment, a román betörések szorosok menti útvonalának egyik pontjára, ahova 1916. november derekán érkezett.¹⁰ Feltehetően itt is készített rajzokat.

Az erdélyi szász közösség élvonalbeli festője, Hans Eder (1883–1955) a háború kezdetén került ki a frontra, majd rövidesen a Sajtóhadiszállás tagjai közé sorolták. Mint a nyugati akadémiákon képzett festő, az expresszionizmusnak a helyzethez illő kelléktárával örökölte meg frontélményeit, az első nagy orosz támadás idején 1914 augusztus–szeptemberében Galiciában, az uzsoki hágónál készített rajzain, majd Kolomea-képciklusában.

A Csernovictól északra eső, a Kárpátok előterében fekvő Kolomeát, 1915 tavaszán foglalta vissza az oroszoktól német segítséggel a 4. osztrák hadsereg. Az akkor harmincezres város iszonyatos pusztításokat szenvedett. A *Kolomea égése* című Hans Eder-festmény, mely állandó helyet kapott a kolozsvári képtár alapkiállításán, ezt a pusztulást vetíti elénk expresszív vízióként. Egy lerombolt gyár épületmaradványai mögött kavargó vibráló barnásvörös színfölrakással a várost elborító tűztenger. Nem kevésbé drámai a *Kolomeában* című, szintén 1915-ös tollrajza, a téboly határán gyalogoló katonával, hófúvásos tájban, Van Gogh felületkezelését idéző kegyetlen hideg égbolttal. Egy másik, még sehol nem reprodukált tusrajza ugyanilyen dermesztő hangulatú. Múzeumi mutatólapján *Háború télen (Război iarna)* címen szerepel, de lényegesen többet mond a festő felirata a rajzlap hátoldalán: „*Haldokló hős*” *Uzsok 1914 no. 1.* Egy katona térdel a hóban, utolsó erejével még a néhány rőzséből rakott tűznél próbál fölmelegedni a csonthideg téli estén. Tekintete már túlvilági tájakon jár, expresszíven megnyújtott ujjai szinte élettelenül görbülnek le. Mögötte a lenyugvó nap utolsó sugaraival világítja meg a kárpáti tájat, melyben hevenyészett fekeresztek jelzik az elesettek sírjait. Az 1. szám azt jelzi, hogy a fronton készült rajzmappa első képe ez az Uzsoki-szorosnál lezajlott véres csata után. Valamennyi kép gróf Nemes Sarolta tulajdonából került a kolozsvári képtárba, feltehetően a frontokat szintén megjárt festőtárs, a Brassóban működő gróf Nemes András gyűjteményéből.

¹⁰ Vaszary János (1867–1939) gyűjteményes kiállítása. Katalógus, melléklet, 43.

Rendhagyó a hozzájárulása a háborús tablóhoz a festő Szolnay Sándornak (1893–1950), aki budapesti főiskolai tanulmányait megszakítva 1915 őszén került ki az olaszországi Isonzó-frontra, illetve a Garda-tó környékére, Tirolba. Innen küldte haza rajzolt tábori képeslapjait, míg 1917. augusztus 20-án fogságba esett. A mintegy másfél ezer képeslapból hozzávetőleg százat engedett át a katonai cenzúra.¹¹ Szolnay a fogságban tudóbajt szerzett, amit a spanyolnátha súlyosbított, megrövidítve küzdelmes életét.

Álljon itt fejezetzáróként azoknak az erdélyi művészeknek a névsora, akiknek hadi szolgálatáról biztos adataink vannak: Ács Ferenc, Hans Hermann, Hans Fronius, Fritz Kimm, Kolozsvári-Szeszák Ferenc, Nemes András, Oscar Netoliczka, Pap Domokos, Reschner Gyula, Heinrich Schunn, Siklódy Lőrinc, Szamosi Soós Vilmos, Székely Károly, Tóth István.

A hátország együttérzése

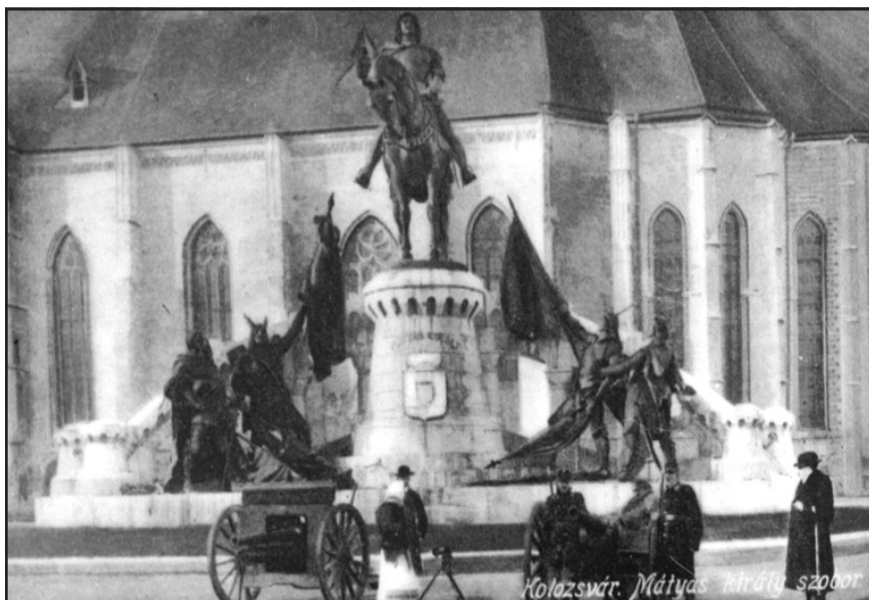
A frontokon harcolók vagy az elesettek családjainak támogatása mindent felülíró társadalmi kötelezettség volt. Mivel az állam ebből keveset vállalt át, annál több és sokrétűbb feladat hárult a segélyező társulatokra és városi-vármegyei törvényhozó testületekre.

Olyan elképzelhetetlen nyomor szorongatta az egyedül maradt özvegyeket, és főleg a sokgyermekes családokat, amely a békeidőkből jószerint elképzelhetetlen volt. Nem ritkán maguk a művészek ajánlottak föl műveket, hogy a sorsolásból bejött összeggel támogassák a bajbajutottakat. Márton Ferenc például 1916 januárjában az *Erdőirtás Csikországban* című nagyméretű képet bocsátotta árverésre (2500 korona értékben) a csíki hadiárvák számára.¹²

A művészetekkel is összefüggő legsikeresebb kezdeményezés az adományozást serkentő honvédszobrok fölállítása volt. Ideiglenesnek szánt köztéri katonaszobrok megalkotásáról volt szó, melyekbe pénzért megváltott szegeket vertek be, s az így összegyűlt adományokat katonaozvegyek és árvák, valamint a nagyszámú hadifogoly hozzátartozóinak megsegítésére fordították. A Bécsből indult kezdeményezés szerte a Monarchiában követésre talált. Magyarországot, illetve az erdélyi részeket illetően a történet azzal kezdődött, hogy Lyka Döme pázmándi (Fehér megyei) birtokos följánlotta, hogy Pozsonyban, a koronázó városban, és Kolozsvárt, Mátyás király szülővárosában állít föl saját költségén ilyen karitatív célzatú művet. Előbb a pozsonyi, majd a kolozsvári szobor készült el. Lyka

¹¹ E. Szabó Ilona, *Szolnay Sándor*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974, 10.

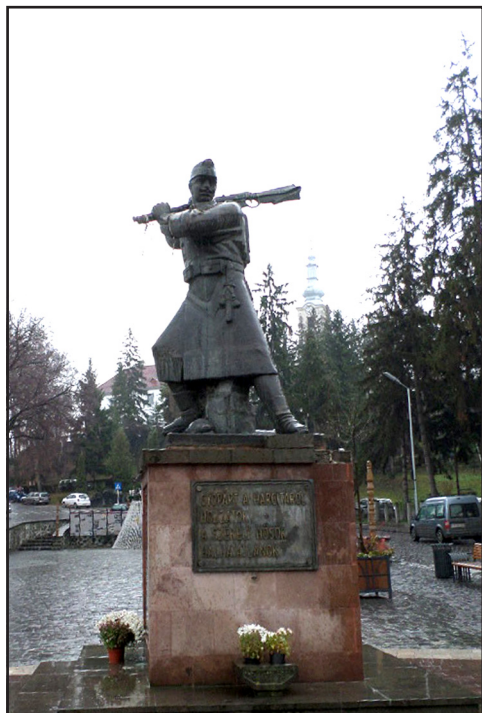
¹² *Művészi sorsjáték a csíki hadiárvák javára – Márton Ferenc*, Csíki Lapok, 1916. jan. 12., XVIII. évf., 2. sz., 1–2.

Zsákmányolt szerb és orosz ágyú a Mátyás-szobor előtt, fényképfelvétel, 1915

1915 áprilisában értesítette szándékáról Kolozsvár polgármesterét, Haller Gusztávot. Haller a szobrász Kolozsvári-Szeszák Ferencet ajánlotta a feladatra, aki akkoriban tért haza Kolozsvárra, és az Erdélyi Nemzeti Múzeum restaurátoraként működött. A megrendelő és a szobrász 2500 koronában állapodott meg a mű megalkotása fejében. Így készült el a *Kárpátok őrének* is nevezett és hol vas honvédnek, hol fa honvédnek emlegetett szobor. Szeszák a szoboralak fejét és kezét fémből mintázta, s a katona díszes téli öltözetét, földig érő subáját fából, ebbe verték ugyanis a városházán megváltott szegeket. A faköpenyt Sztruhala Ferenc kolozsvári műfaragó készítette el. A mannlicher puskáját tartó népfelkelőt a Kárpátok gerincén őrkdő-vigyázó állásban mutatja a szobor. Katonasípkáját, védekezésül a kemény fagyok ellen, kötött hósapka szorítja le.

Mindeközben a háborús Kolozsváron az egész szoborállítás ügye társadalmi mozgalommá szélesedett. Szoborbizottság alakult gróf Bethlen Ödön kormánybiztos elnökségével és támogató hölgybizottság báró Bánffy Zoltánné vezetésével. Az elkészült szobrot a székely kapuk motívumait fölhasználó díszes filagória alá helyezték. Ünnepeles fölvatására Kolozsvár főterének délkeleti sarkán, 1915. augusztus 18-án a király, Ferenc József születésnapján került sor. Mozgósító ereje jelentős volt. Magyarok, örmények, zsidók, de románok is (különösen bankjaik) jelentős

A Székelyudvarhelyen 1917-ben fölállított „Vasszékely” újrამintázott változata

összegekkel járultak hozzá a filantróp kezdeményezés sikeréhez. Csupán egy hét múltán, mint *A Kárpátok óre* című kiadvány beszámolt róla, több mint 11 ezer korona gyűlt össze a kiváltott szegek árából.¹³

A székely anyavárosban, Udvarhelyen fölállított Vasszékelynek nevezett honvédszobor az erkölcsi jóvátételt is szolgálta, a 82-es gyalogezred hősi halált halt honvédeknek emléket hivatott ébren tartani. Az 1917-ben készült emlékművet a város Felsőpiac terén helyezték el, hasonlóképpen díszes fapagoda alatt. Maga a szobor is, mint a kolozsvári, fából készült, és a belevert, nagyfejű, pikkelyszerű szegek árából a frontokon harcolók és fogságba esettek családjait támogatták. A közhatalom változása után a szobrot lerombolták, de 2000-ben a város újraállította.

Nagyszebenben egy székely fafaragóval készítették honvédszobrot, ez olyan eredményt hozott, hogy a belevert vasszegek árából 1916 derekára 5000 korona gyűlt össze.¹⁴

E művek jelképes, szimbólumhordozó rendeltetésük miatt elsőként estek áldozatul a román hadsereg 1918–19-es bevonulásának.

A háború annyira véget vetett a kiállításoknak, hogy a négy év alatt mindössze két jelentősebb tárlatról és néhány apróbb művészeti megnyilvánulásról és képvásárlásról találunk tudósításokat.

Messzemenően nagyobb lehetőséget nyújtottak a korszak alkotóinak a császári és királyi Sajtóhadiszállás sorozatos kiállításai Budapesten. Közülük témánk szempontjából kiemelkedik a Margit-szigeten szervezett 1917-es Erdélyi Hadikiállítás, József főherceg védnökségével. Jövedelmét az erdélyi hadikárosultak és menekültek fölsegélyezésére fordították.

¹³ *A Kárpátok óre*, Kolozsvár, 1915.

¹⁴ *A nagyszebeni vas-honvéd*, Ellenzék, 1916. aug. 26., XXXVII. évf., 194. sz., 2.

A hadi tudósítások riasztó sokasága között szinte tapinthatóan érezni lehetett, milyen mély vágyakozás élt az erdélyi társadalomban a béke-években megszokott kulturális-művészi események iránt. Így fogadták azt a kezdeményezést is, amely Kolozsvári-Szeszák Ferenc hazaköltözésével függött össze. A gyenge egészségű szobrásznak mint B-osztályú népfelkelőnek 1915 márciusában be kellett vonulnia. Ezért döntött úgy, hogy „legutóbb Kolozsvárt készült alkotásaiból”¹⁵ március 7. és 14-e között kiállítást szervez. Múzeumi műtermében rendezett tárlatán egészen újszerű installációval lepte meg a közönséget. A terem közepére Rezik Károly, a neves orgona- és csellóművész (1887–1968) szobrát állította, amint gordonkája fölé hajol. Körülötte átgondolt kompozíciós rendben álltak Szeszák szoborportréi és emlékműtervei. Vilmos császár és Hindenburg képmása a jövőt kutató szakállas Marx-portré társaságában került egymás mellé, s körülöttük a kolozsvári zenei és színházi élet jelesei sorakoztak: Várkonyi Mihály, Rettegi Margit, Kürthy József. Ott volt a frissen megmintázott Kőműves Nagy Lajos hírlapíró, valamint Aurel Isac ügyvéd és Emil Isac költő szobra. Kiemelt hely jutott a régész Létay Balázs portréjának, aki az Erdélyi Nemzeti Múzeum munkatársaként a világháború első kolozsvári áldozatai között 1914. augusztus végén esett el a galíciai fronton.¹⁶

Annyira számon tartott eseménye lett ezeknek a vészterhes időknek ez a tárlat, hogy megnyitására dr. Haller Gusztáv, Kolozsvár polgármestere vállalkozott. Régi kiállítási matinék hangulatát idézte Rezik Károly két hangversenye is a helyszínen, a tárlat ideje alatt.

A jelentől elforduló magatartásformák szintén a művészeti életben mutatkoztak meg elsődlegesen. Dr. Pósta Béla, az Erdélyi Nemzeti Múzeum igazgatója 1915 tavaszán vetette föl a tervet, hogy Horváth Ignácnak, az 1848–49-es szabadságharc hőséne ne síremléket, hanem térszobrot állítsanak föl Kolozsváron. Helyét is kijelölték, és Szeszák Ferencre hárult volna a kivitelezés munkája. Történt ez olyan időben, amikor a világháború egészen más globális világgépet vetített előre, és a 48-as nosztalgiák teljességgel kiüresedtek.¹⁷

Kolozsvár város képviselő-testületét változatlanul foglalkoztatta a két évtizede megrendelt, de befejezetlenül maradt millenáris képrendelés ügye. Az ezredéves ünnepekre készülve, annak idején Roskovics Ignác pesti műcsarnoki festőt bízták meg a monumentális, 7x4 méteres történelmi kép megfestésével. A mű azt a jelenetet volt hivatva megörökíteni, amikor az erdélyi rendek 1848. május 30-i döntésükkel kimondták az uniót, a két haza egyesülését. A kompozíció fő alakja a vak Wesselényi, aki a lelke-

¹⁵ Gyalui Farkas, *Szeszák Ferenc*, Művészeti Szalon, 1928., III. évf., 2. sz., 1–5.

¹⁶ Murádin Jenő, *Kolozsvári-Szeszák Ferenc*, ARTprinter Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2015, 29–30.

¹⁷ Uo. 40.

sült rendek között fölállva, mintegy megérzi a nemzeti zászló kibontását, amelyet pesti ifjak vittek le Kolozsvárra, mint Pest város ajándékát.¹⁸

A megrendelés azonban csak elenyésző részben valósult meg. Roskovics látása megromlott, utolsó éveit teljes vakságban élte le. Miután a festő 1915. november 29-én elhunyt, tekintve családjá nyomorúságát, a város a kép átvételét határozta el, s a fölvelt 13 ezer forint előlegén felül még néhány ezer forintot kiutalt az özvegynek. Úgy tervezték, hogy hazahozatják a festményt, amely Wesselényi alakjának megörökítésével mégis bizonyos értékkel bírt. Ha a terv megvalósult volna, akkor az EMKE épületében kívántak helyet találni számára. A város Szeszák Ferencet bízta meg, hogy keresse föl az elárvult műtermet, és adjon tájékoztatást az ügyek állásáról.¹⁹ Egy évvel később a Szegeden megtelepedett kolozsvári festő, Papp Gábor ajánlotta föl, hogy befejezi a millenáris képet. De ez már a háború fordulatai miatt csak illuzórikus elképzelés maradt. A kép tárgyában folytatott tárgyalások 1916 júniusáig vezettek.²⁰

Emlékművek és gyűjtemények sorsa

A háborús évek felezőidejében Erdély is közvetlenül megtapasztalhatta az apokaliptikus idők rettenetét. Románia – semlegességét föladva – titkos szerződésben csatlakozott az Antanthoz és 1916. augusztus 27-ről 28-ra virradólag a Kárpátok hágóin át betört az erdélyi részekbe. Elfoglalták Brassót, Petrozsényt, Orsovát és a Székelyföld nagy részét. Olyan váratlan volt a támadás, hogy a határokat jóformán csak a csendőrség védte. A beözönlő csapatokkal szemben a leggyorsabb ütemben kellett haderőket erre a frontra is mozgósítani. Emlékiratok tanúsága szerint az olasz hadszíntérre irányított magyar katonák, parancsot megtagadva, leszálltak a vonatokról, hogy a haza védelmére keljenek. A keleti frontról, Volhíniából német és magyar csapatokat irányítottak át, köztük a harcedzett, igen eredményesen föllépő 82. székely „vasezredet”. Bár a román invázió szeptember közepére leállt, északról Falkenheyn tábornagy vezetésével, és Bulgária felől Mackensen marsall irányításával harapófogóba fogták a román haderőt. Megkezdődött a visszavonulás; a központi hatalmak hadereje december 6-án bevonult Bukarestbe. Románia az antant kikötései ellenére 1918 tavaszán különbékét kötött.

A magyar vidékek, erdélyi városok és falvak nagyon megszenvedték az inváziót. Kétszázezer ember választotta a menekülés útját. A visszavonuló román csapatok székely falvakat égettek föl, ártatlan civileket kínoz-

¹⁸ Roskovics képe az erdélyi unióról, Vasárnapi Újság, 1895. szept. 30., 42. évf., 39. sz., 412.

¹⁹ Roskovics Ignác Unió-képe, Újság, 1916. ápr. 1., XVIII. évf., 75. sz., 3.

²⁰ Az Unió-kép jogosan a várost illeti meg, Újság, 1916. jún. 10., XVIII. évf., 135. sz., 5.

tak meg, közintézmények, polgármesteri hivatalok helyiségeit vandalizálták, nem kímélve a magyar tárgyú képek mellett a bútortárat sem.²¹

Múzeumok, egyházi gyűjtemények kiürítése kézenfekvő feladatnak látszott, még a frontvonalaktól távol eső városokban is. Bár a múzeumi tárgyak szétrablását sikerült elhárítani, a közgyűjtemények kiürítési parancsot kaptak. A félelmeket mindenképp igazolni látszott a brassói millenáris Árpád-szobor leágyúzása a Cenk-tetőről, mindjárt az invázió kezdetén. Az értékek kapkodó mentésére jellemző, hogy a székelység nevezetes kincsének számító csíksomlyói Szűz Mária-szobrot is a megszállt helységről a Hargitán át Udvarhelyre, majd innen Kolozsvárra menekítették.

A legközelebbi székelység városban, Sepsiszentgyörgyön a Kós Károly tervezte, épp hogy átadott, pompás szecessziós épületben a Székely Nemzeti Múzeum értékeinek összecsomagolása is megkezdődött. Elszállításukra azonban már nem került sor. Az értékek védelmezőinek szerencséjére olyan tiszta erkölcsű ember kapott királyi megbízást a múzeumok helyben tartására és megóvására, mint a később is tisztelettel emlegetett Al. Tzigara-Samurçuş (1872–1951), a bukaresti nemzeti múzeum igazgatója. Neki köszönhető elsődlegesen, hogy sem a sepsiszentgyörgyi múzeum, sem a brassói Fekete-templom értékei nem szenvedtek veszteségeket.²²

Más városokban ugyanakkor szó szerint végrehajtották a kiürítési parancsot.

Marosvásárhelyen a Kultúrpalota képtárának teljes anyagát, beleértve a Bernády-gyűjteményt és a magyar állami letétet, Budapestre szállították. A művek, köztük nagyméretű festmények épségben megérkeztek, s ugyanúgy érkeztek vissza 1918-ban. Változás csak annyi volt, hogy a Szépművészeti Múzeum 1914-ben kinevezett igazgatója, Petrovics Elek néhány művet visszatartott az intézmény modern képtárának átrendezése érdekében.²³ Ugyanakkor éppen Petrovics juttatott el Marosvásárhelynek újabb nagylelkű letétet 1918 júniusában, mit sem érzékelve a vesztesre álló háborúból következhető veszélyekből.

Leginkább föltárt a Kolozsváron alapított Erdélyi Nemzeti Múzeum helyzete. A képtár a múzeum keretében működött és állaga az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjtéséből, illetve az 1902-es és 1913-as magyar állami letétekből állt össze. Megnyitására a múzeum Bástya utcai épületében 1913. március 30-án került sor. Alapkiállításukat 12 teremben rendezték

²¹ Szádeczky-Kardoss Lajos, *Az oláhok Erdélybe törése és kiűzetésük 1916–1917*, II. kiadás, Makkay Zoltán Könyvkiadó Vállalata, Budapest, é.n., 189–199.

²² Al. Tzigara-Samurçuş, *Contribuție la istoricul Muzeului Secuiesc*, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, Szerk. Csutak Vilmos, a Székely Nemzeti Múzeum kiadása, Sepsiszentgyörgy, 1929, 30–34.

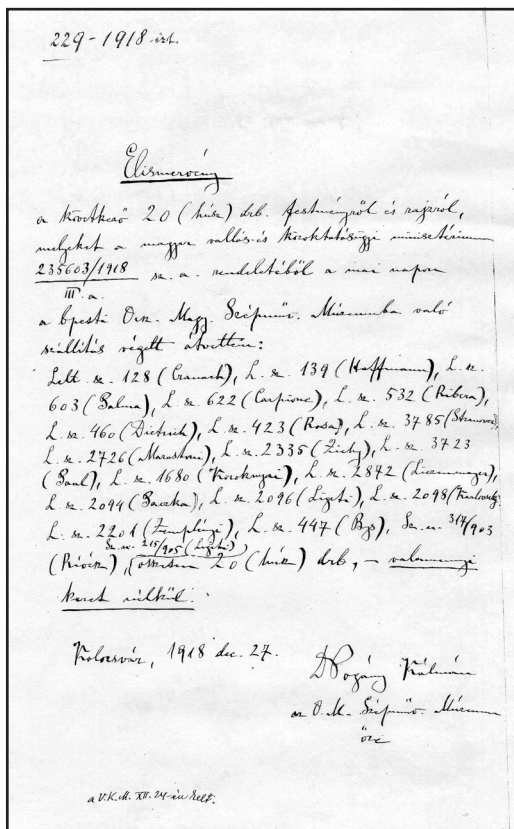
²³ Szűcs György, *Múzeum, képtár, történelem*, in: *Maros Megyei Múzeum – Bernády-gyűjtemény*. Tanulmánykötet és katalógus, Szentendre, 2007, 22–31.

be, s Kolozsvár közönségének alkalma nyílt a magyar és egyetemes művészet alkotásainak, esetenként képmásolatainak megtekintésére. A bemutatókat és tárlatvezetéseket Müller Merész Gyula, a képtár őre tartotta.

Az 1916-os kiürítési parancsot a múzeum kötelességszerűen teljesítette, ez Kolozsvártól távolabbi területeken is így történt, jóllehet a román hadsereg támadása rövidesen megrekedt. 161 ládányi anyagot csomagoltak össze és indítottak el Budapestre, 1916. november végén. Az érem- és régiségtár képei a Magyar Nemzeti Múzeum raktárába kerültek, a képzőművészeti alkotások a Szépművészeti Múzeumba. A magyar fővárosban Betegh Miklós, Erdély és a Bánság kormánybiztosa hangolta össze a műveletek végrehajtását.

A szállítmányok 1918 tavaszán érkeztek vissza. Arra azonban, hogy a múzeumi rend helyreálljon, és a képtár is megnyíljon, már nem adódott lehetőség. A ládák sokáig kicsomagolatlanul állottak. Dr. Pósta Béla múzeumigazgató munkatársa, a képtár ügyeivel foglalkozó Müller Merész Gyula maga is távozott, 1916-ban Magyarországra költözött. Áttelepedése előtt búcsúkiállítását szervezett szülővárosában, Kolozsvárt.

A háborús összeomlás és az őszirozás forradalom idején a magyar állami letétek mentése vált a legsürgősebb feladattá. Dr. Pogány Kálmán, a Szépművészeti Múzeum munkatársa az utolsó pillanatban érkezett Kolozsvárra, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 235603/1918-as rendelete értelmében az állami letéteket vagy legalább azok egy részét vissza-

Elismervény az ideiglenes magyar állami képtételek menekítéséről, 1918. december 27.

szállítsa. Pogány az 1913-as letét „nyugati anyagából” válogatott műveket, a magyar festők munkái közül Paál László, Zichy Mihály, Liezen-Mayer Sándor, Ligeti Antal, Karlovszky Bertalan, Zemplényi Tivadar és Paczka Ferenc festményeit választotta. A képeket kivették a kereteikből, hogy kevésbé feltűnő legyen a szállítás. Mennyire drámai volt már ez a pillanat, az Pogány Kálmán átvételi Elismervényének dátumozásából olvasható ki. Az Elismervény ugyanis 1918. december 27-i keltezésű,²⁴ miközben a román csapatok már december 24-én bevonultak a városba.

Köztéri szobraink közül a segesvári Petőfi-szobor menekítése kapott különösen nagy visszhangot. A történeteknek jószerint már kisebb irodalma van, amely átvezet a háborút követő időkre is.

Az egész alakos, díszes talapzaton álló Petőfi-szobrot Köllő Miklós tervezte. A gyergyói származású szobrász nagyméretű művét bronzba öntve 1897. július 31-én avatták föl a segesvári csata évfordulóján, a Felsőváros magas emelkedőjén, a Várban. Az 1916-os román invázió idején aggódó figyelem követte a Petőfi-kultusz emblematikus szobrának sorsát, különösen azután, hogy néhány repülőgép bombát dobott a városra. Még inkább tartottak attól, hogy a várost esetleg elfoglaló román csapatok a szobrot lerombolják és értékes bronzanyagát beolvasztják. Ilyen veszélyeket megelőzve a megye főispánjának rendeletére a szobrot talapzatáról leemelve, bronzdíszével együtt elszállították. A szakszerű lebontást a szobrász Radnai Béla, Fadrusz egykori munkatársa, a budapesti Képzőművészeti Főiskola tanára irányította. A művet a Keleti Vasút Predealból induló utolsó szerelvényén Radnai kíséretében szállították el. Így érkezett a kolozsvári pályaudvarra, majd onnan Budapestre.

A békeidők elérkeztevel a szobor sérüléseit kijavították, majd az érte versengő városok közül Kiskunfélegyháza kapta meg. Újraavatására az alföldi városban 1922. október 29-én került sor, a költő születése centenáriumának előestéjén.²⁵

„Az utolsó hajók”

Jelképesen és mindennél érzékletesebben vetülnek rá Ady halhatatlan sorai *Az utolsó hajók* 1918-as verseskötetében az összeomlás szélén tántorgó világra, ahol a legyőzöttek és a győztesek megtiport lelkiületében talán nincs is olyan nagy különbség.

²⁴ *Elismervény dr. Pogány Kálmán aláírásával, 1918. december 27.* Az Erdélyi Történelmi Múzeum Levéltára, dr. Pósta Béla iratanyaga, 229/1918.

²⁵ Murádin Jenő, *Köllő Miklós*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010, 23–28, 53–55.

Hans Eder: Haldokló hős, tollrajz, Uzsok, 1914

megbízást, és olasz hadifoglyokat rendeltek mellé a kivitelezésben segítségül. 1918. szeptember 9-én a szobor alapkövét le is tették a Sétátérnek a sporttelep előtti részén.²⁷ Folytatása azonban a munkának nem volt.

Életjeleket adó, jövőbe mutató kezdeményezés volt ugyanakkor a háborús évek egyetlen csoportkiállítása.

Ha az erdélyi társadalomnak ezt a nyomasztó korszakát tekintjük, egyaránt találunk benne kétségbeesést, letargiát, menekülési szándékot és naiv reménykedéseket is, hogy a legrosszabb azért mégsem történhetik velünk, s a szellemi értékek ápolása vezethet át a szakadékon.

Van-e, volt-e kevesebb realitása annak a tervnek, hogy a kiéheztetett háor-szágban és a katonalázadások idején új múzeumépület és iparművészeti iskola épüljön Kolozsváron? Pedig a város közgyűlése 1918. szeptember 30-án, éppen egy hónappal az őszirozsás forradalom kitörése előtt (!) egyet is értett a javaslattal.²⁶

Szerencsétlen ötlettel állt elő a kolozsvári honvéd parancsnokság Bakó András százados kezdeményezésére. Támadó honvédet kívántak gigantikus méretű nyolc méter magas szoborban megörökíteni. A szobrász Füredi Richárdnak adtak rá

²⁶ Románia Országos Levéltára, Kolozs megyei igazgatóság, Kolozsvár város levéltára. Az 1918. szeptember 30-i közgyűlés jegyzőkönyve.

²⁷ Új szobrot kap Kolozsvár. Ellenzék, 1918. szept. 10., XXXIX. évf., 201. sz., 3.

Szabadságolt honvédtisztek, hazalátogató művészek melengetett ötlete volt a békeidőket idéző művészeti megnyilatkozás. A tárlat szervezését jótékonyági céllal a kolozsvári mérnök- és építészegyesület vállalta föl. Az egyetem tornatermében két helyiségben állították ki a képeket és szobrokat. Az 1918. január 18-án megnyílt tárlaton Kolozsvár régi, elhunyt művészeinek alkotásai között Székely Bertalan, Melka Vince műveit, Sikó Miklós miniatűrjeit láthatták az érdeklődők, a kortársak közül Ács Ferenc (főhadnagy), Füredi Richárd (százados), Havas Béla (százados), Guncser Nándor (főhadnagy), Stein János, Gyenes Lajos, Papp Gábor alkotásait.²⁸ A legtöbb képet a pályája legjobb korszakát élő Ács Ferenc mutatta be. A háborúra és történelmi eseményekre utaló műveket – amennyire a beszámolókból következtetni lehet – a szobrász Füredi Richárd küldte be (*Honvédelem, IV. Károly portréja, Szobortervvázlatok*).²⁹

Az iszonyatos embervesztések az elesettek méltó nyughelyeinek kijelölését követelték meg; síremlékek és emlékművek születtek már a háború idején, majd még nagyobb számban a későbbiek során. Az osztrák-magyar hadügyminisztérium 1915 novemberében külön osztályt hozott létre a katonatemetők létesítésére, a hősi halottak nyilvántartására, sírjaik gondozására.

1917-ben a magyar Országgyűlés határozatban mondta ki, hogy minden város és község köteles kegyelettel őrizni hősi halottainak emlékét, és valamilyen emlékművön megörökíteni neveiket.

Kolozsváron már 1914-ben megnyílt a katonatemető a Házsongárd déli végében, kijáráttal a Tordai (Feleki) útra. A városvezetés szeretett volna egy méltó emlékművet, térszobrot állítani ide. A feladatra Füredi Richárd (1873–1947) vállalkozott, a köztéri és síremlékplasztikában később is sokat foglalkoztatott, jó formaérzékű szobrász. Füredit, mint honvédtisztet, főhadnagyi, majd századosi rangban Kolozsvárra vezényelték, ahol 1916-tól 1918-ig teljesített szolgálatot. Műtermében elkészítette a haditemető emlékművét, de a terv, hangsúlyosan szecessziós formaképzése miatt, a városi tanácsban 1916 tavaszán nem kapott támogatást.³⁰

Ma már ebben a temetőrészben nem nyugszanak első világháborús halottak. Parcelláiban magyar, orosz és román katonák betonkeresztjei sorakoznak, az 1944. őszi tordai csata elesettjei.

De a Házsongárd és külön kerített ortodox zsidó temetője éppúgy fed 1914–18-as hősi halottakat, mint Erdély-szerte mindenütt városokban, akár falvakban is.

²⁸ Murádin Jenő, *Kolozsvár képzőművészete*, ARTprinter Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 2011, 125–126.

²⁹ Havas Béla, *Kolozsvári művészek téli kiállítása. I–II. Új Erdély*, 1918. I. évf. 2, 3 sz.

³⁰ *A hősök kolozsvári emlékszobra*. Újság, 1916. ápr. 1., XVIII. évf., 75. sz., 4.

Popp Aurél: Új Krisztus (Az ismeretlen hős), olajfestmény, 1925

Novemberben, halottak napja idején mindig jut pár szál virág vagy égő gyertya egy szimbolikusan tekintett szobor alá, a sírkert I/b parcellájában, amelyen a felirat: *Pista*, 1918. Első világháborús katona, puskájával menetkész mundérban, honvédcsakóban, bajonettel, tölténytartóval. Szeme nem reánk néz, a végtelenbe mered. Kétségtelen, művészi igényű szobrászmunka. Ám az, hogy ki véste kőbe, nem derül ki, mint ahogy az sem, hogy kit rejt a *Pista* név, csak annyi, hogy tizennyolc és fél éves korában esett el. Gaál György művelődéstörténész, a Házsongárd monográfusa írja róla: „Csak a név és az 1918-as dátum egészíti ki a szobor szomorú üzenetét. A teljes felszerelésben fegyverére támaszkodó katona nem volt az egyedüli ilyen emlékmű. A 60-as évek elején még vagy négy-öt társát ismertük, azok elpusztultak, ez is (eredeti helye közeléből) csak ide került”.³¹

A költő Lászlóffy Aladár éppen rejtélyes anonimitásában emeli a szobrot a veszteségek és szenvedések – az egész korszak – szimbólumává. Álljanak itt líraian szép sorai *Házsongárd* című könyvéből. „... Egy életnagyságban kifaragott kőkatona; család utolsó álma, átsírt éjszakák után, kerül amibe kerül, a katonafiúról, aki így épségben, állig felszerelve indult el, és akitől csak

³¹ Gaál György, *Tört kövön és porladó keresztben*, Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010, 87.

*tábori levelezőlapok, s talán egy hivatalos értesítés maradt. Elesett, inkább eltűnt... Ha egyéb pontosan tudható volna, ha egyéb is fontos volna, nem állna egyetlen szó a síremléken: PISTA”.*³²

*Pista, 1918 – síremlék a kolozsvári
Házsongárdi temetőben.
Tasnádi György felvétele, 2015*

---

³² Lászlóffy Aladár, *Házsongárd*, Helikon Kiadó, Budapest, 1989, 63.

A MEGIDÉZETT SZIBÉRIAI GARNIZON

ERDÉLYI KATONÁK OROSZ HADIFOGSÁGBAN

Ezer és ezer versztek fáradságával a tagjaikban végre partot értek. Egy kis halászfalu állott az Amur hatalmas mellékfolyójának, az Usszurinak a partján, azt mondták, itt van a láger.

Markovits Rodion

A háború szenvedéstörténete épp annyira érintette a sokéves hadifogságot átélt katonákat, mint a lövészárkok túlélésben reménykedő harcosait. A galíciai front iszonyú vesztesége egy nemzedék sorsát vagy sorstalanságát határozta meg. A megállíthatatlannak tűnő orosz túlerő (ahogy akkoriban emlegették, az orosz gőzhenger) az osztrák–magyar hadsereg elitalakulatait tizedelte meg. Csak Przemyślnél, a Monarchia hadseregének galíciai erődvárosánál, az öt hónapig tartó ostrom és kiéheztetés után (1914. november 12.–1915. március 22.) 117 ezer katona esett fogságba. Majd az 1916 nyarán megindult Bruszilov-offenzíva növelte ismét óriásivá a veszteségeket. A Kijev melletti Darnica gyűjtőtáborából indultak a végtelen fogolyvonatok szibériai városok felé, köztük a Jenyiszej-parti Krasznojarszk hatalmas lágerébe, el egészen a Csendes-óceán menti Vlagyivosztokba.

Markovits Rodion sok nyelvre lefordított könyve, a *Szibériai garnizon* (1927) megkerülhetetlen leírása a szenvedéseknek. Különösképpen az, ha az erdélyi foglyok sorsát követjük, a magyar, szász, román, zsidó, örmény áldozatok kálváriáját. Műfaját illetően Markovits *kollektív riportregénynek* nevezte a könyvét. Fölhasználta a sajtóban közzétett fölhívására százával jelentkezett egykori foglyok emlékezéseit, de a történeteket álnevekkel, szépirodalmi formában dolgozta föl.

*A przemísli hősök budapesti emlékműve,
Sződy Szilárd alkotása, 1931*

Van ugyanakkor egy érdekes kísérlet arra, hogy az eseményeket átélő és túlélő tanú a prózai valóságon át közelítse meg ugyanazt a megélt világot. Egy dokumentumgyűjtemény, távol minden irodalmi szándéktól, amely csupán pontos adatokkal vetítette föl a történetek nagy ívű tablóját. Szerzője egy ma már csak kevesek által ismert név, egy grafikus, aki sok évet szánt arra, hogy módszeresen összegyűjtse az általa fölku-
tatott hadifogoly társak raboskodásának körülményeit. Kérdőívek alapján dolgozott, belefoglalta leírásába a foglyok legfontosabb életrajzi adatait, szolgálati egységüket, elfogásuk helyét és idejét, táborról táborra vezető golgotájukat, hazatérésük napját, s ha csak egy mondatban is, későbbi

sorsukat, beilleszkedésüket a civil életbe. Több ez, mint a hadtörténeti múzeumok (Budapest, Bécs) hivatalos nyilvántartása, mert ezeken a gyűjtő-cédulákon sorsok rajzolódnak ki, s egy-egy helyzetértékelő megjegyzés, lejegyzett gondolat hitelesen idézi meg a számokon túli élethelyzeteket.

De álljon itt pár sorban a szerző pályarajza is, aki szerénységében „elfelejtett” saját fogoly sorsáról, hatéves rabságáról is kartotékot készíteni.

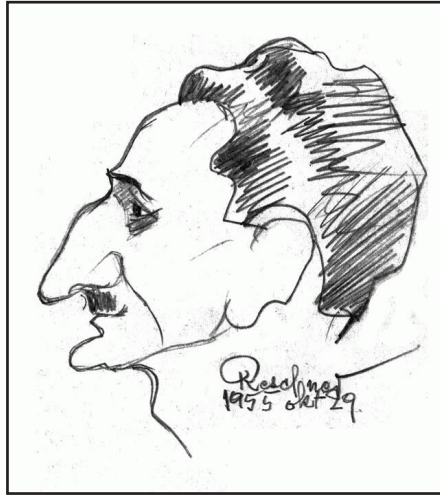
Reschner Gyula (Gyimesbükk, 1891. jan.1.–Kendilőna, 1974. szept. 12.) az erdélyi rajzművészet nyughatatlan alkata volt, aki semmiféle közösséghez, művészegyülethez sem tartozott. Pályatársai úgy ismerték, mint akinek lakóhelyét is olykor bizonytalanul lehetett követni s családi helyzetét nemkülönben. Tamási Áron *Reschner vagabundus*nak nevezte. Pedig jó kezű, képzett grafikus volt, aki Ferenczy Károly budapesti magániskolájában tanult, és Kaposváron Rippl-Rónai közelében dolgozhatott. De közben volt újságíró, sportriporter, színműíró, bibliográfus, a Szaharáiig eljutott idegenlégiós... Karikatúráit a kijevei fogolytáborban Gorkij dicsérte meg, itthon Móricz Zsigmond. Nagyszámú ex librisének címjegyzékét a műfaj kitűnő ismerője, Gábor Dénes állította össze (*Könyvtári Szemle*, 1973., 2. sz., 89–91.). Krasznajarszkban Reschner együtt raboskodott Gyóni Gézával, akit egy kiváló pasztellportréban örökített meg, és sírjáról is rajzot ké-

szített. A Gyóni Géza-portré tisztí egyenruhában ábrázolja a költőt. Az 1917-ben készült kép a festő hagyatékában maradt meg, reprodukálva a *Könyvtári Szemle* fent idézett számában.

Reschner 1940-ben *Przemysli futár* címmel írt regényes korrajzot, melyet füzetes folytatásokban tett közzé.

A több mint másfél száz fogolypályarajzot több éven át, 1941-ig gyűjtötte egybe. Szórása a történelmi Erdélyen kívül kiterjed a Romániához csatolt teljes magyar területre. Szép kalligrafikus betűkkel írt kartotékjait a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában helyezte el. Az Ms. 3919. szám alatt megtalálható gyűjtemény úgyszólván ismeretlen, pedig teljes kiadást is megérne.

E válogatás csak sűrített formában, a fontosabb adatokat átemelve közli a névsort. A helységnevek, az ismertebb városok kivételével, a Reschner Gyula által használt formában kerültek be a szövegbe.

Reschner Gyula karikatúra rajza önmagáról

A rövidítések feloldása

Fogs. – fogságba esésének helye és ideje

Táb. – a fogva tartás fontosabb táborai

Megj. – a szerző vagy az egykori fogoly kommentárja

Haz. – hazaérkezésének helye és ideje

Beill. – fogság utáni beilleszkedése, civil foglalkozása.

RESCHNER GYULA

Szibériában raboskodó erdélyi hadifoglyok életrajzai 1914–1922

Ábrahám József dr. – 82. gyalogezred, népfelkelő zászlós.

Fogs. 1916. június 6., Olikánál esett fogságba.

Táb. 33 napi utazás után a Vlagyivosztok melletti Razdolnojeva-táborba érkezett, ahol 1917 késő őszéig raboskodott. Egy évig Habarovszkba, majd Krasznoj Rjecska lágerébe került.

Haz. 1920. december 23-án érkezett haza szülőhelyére, Lázárfalvára.

Beill. 1942-től Csík vármegye alispánja lett.

Ábrahám József – 62. gyalogezred, zászlós. Született Kolozsváron 1891. március 27-én.

Fogs. 1915. május 1-én fogságba esett Cuholoveckónál.

Táb. Két évig Irkutszkban raboskodott, onnan a közép-szibériai Ácsinszk város táborába vitték.

Megj. 1919 augusztusában 68 tisztársával Moszkvába felülvizsgálatra szállították. Innen megszökve, a német követség fűtője lett.

Haz. 1920. december 31-én érkezett Kolozsvárra, miután Fogarason karanténban faggatták ideológiai nézetei felől.

Ábrahám Manó – 21. honvéd gyalogezred, gyalogos.

Fogs. 1915. január 1-én Uzsoknál sebesülten került fogságba. Az ortodox karácsonyt Sztári-Szamborban töltötte, ahonnan Habarovszkba került.

Megj. A forradalom idején a murmanszki vasút építésén dolgozott, mocsaras területen.

Haz. 1918 pünkösdjén érkezett haza Kolozsvárra.

Albert Vilmos Született Csíkszentkirályon, 1886-ban.

Fogs. 1914-ben esett fogságba.

Haz. 1920. október 26-án.

Beill. Római katolikus gimnáziumi tanár lett Csíkszeredában.

Antal Gyula – 82. gyalogezred, szakaszvezető. Született Csíkszeredában 1890-ben.

Fogs. 1915-ben esett fogságba.

Táb. Moszkva, Vlagyimir, Vlagyivosztok, Jekatyerinburg (Szverdlovszk).

Haz. 1918-ban, négy évvel fiatalabb, Gerő nevű öccsével hazaszökött.

Babos Béla – 50. gyalogezred, zászlós. Született Tordán 1891. szeptember 13-án.

Fogs. 1915. október 20-án Báránovicsiben esett fogságba.

Táb. Orenburg, Tomszk.

Megj. A tiszti magyar színház számára lefordította Oscar Wilde *Salome* című drámáját.

Haz. 1921. augusztus 1-én érkezett haza.

Beill. Szamosújváron középiskolai tanár lett.

Baki György – 63. gyalogezred, őrzető. Született Kolozsváron 1884-ben.

Fogs. 1914. augusztus 29-én Lemberg közelében esett fogságba.

Táb. Moszkva, Petrográd (kórházban), Szaratov, Petropavlovsk, Irkutszk, Neresinszk, Csita, Khozbin.

Megj. Vlagyivosztokban belépett a román légióba.

Haz. 1921. március 23-án érkezett haza Kolozsvárra.

Balázs Elek – 23. honvéd gyalogezred, hadapródjelölt. Született Noszolyban 1886. október 5-én.

Fogs. 1915. március 22-én Przemyślnél esett fogságba.

Táb. Az elesett erődből hat napig utazva marhavagonban, Kazányba került, majd onnan Krasznajarszkba.

Haz. 1921. május 22-én érkezett haza Besztercére.

Beill. Református igazgató-tanítóként működött.

Baló Gáspár – 82. gyalogezred, hadapród.

Fogs. 1916. június 5-én a Bruszilov-offenzíva idején Olikánál esett fogságba.

Táb. Ivanovo-Vozneszenszk, Nikolszk-Usszurijszk, Vlagyivosztok.

Megj. 1918. szeptember 16-án Kalmikov fehérgárdista atamán, a csehszlovák Gajda Radala (Geidt Rudolf) tábornok parancsára 63 bajtársával együtt agyonlövette. A vérengzésben a japánok is segédkeztek.

Balogh Ernő dr. – 64. gyalogezred, főhadnagy. Született az Arad megyei Erdőhegy községben 1882. július 24-én.

Fogs. 1915. október 15. Báránovicsi mellett esett fogságba.

Táb. Orenburg, Tomszk.

Megj. A tomszki táborban együtt volt Kun Bélával, akiről azt mondták, hogy sikkasztó, és aki 1917-ben eltűnt a lágerből.

Haz. Sikeresen hazaszökött 1918. február 2-án.

Beill. Egyetemi tanár, az Erdélyi Kárpát-Egyesület központi elnöke.

Balogh Ernő dr. – 2-es honvéd gyalogezred, tartalékos főorvos. Született Debrecenben 1880. november 1-én.

Fogs. 1915. március 22, Przemyśl bevételekor esett fogságba.

Táb. Moszkva, Penza, Asztrahán, Krasznojarszk.

Megj. Krasznojarszkban a városi kórház főorvosa volt.

Haz. 1918 nyarán.

Beill. Kórházi főorvos lett Borosjenőn.

Barabás József – 82. gyalogezred, gyalogos.

Fogs. 1915. szeptember 20-án Báránovicsinál esett fogságba.

Táb. Moszkva, Penza, Cseljabinszk, Novonikolajevszk, Omszk.

Megj. Báránovicsnál 4000 katona került orosz fogságba.

Haz. 1920 őszén.

Beill. Putnán (Tölgyes mellett) gazdálkodó lett

Barabás Mihály – 82. gyalogezred, gyalogos. Született Nagysolymoson, Udvarhely megyében 1894. október 9-én.

Fogs. 1916. június 4-én Luckban, a Bruszilov-offenzíva kezdetén esett fogságba.

Táb. A darnicai gyűjtőtáborból került Kijevbe, és ott volt 1917 januárjáig.

Haz. Bukovinán át érkezett haza 1918. február 11-én.

Beill. Kolozsváron pincér.

Barcza Ferenc – 105. kombinált ezred, szakaszvezető. Született Désen 1884. március 4-én.

Fogs. 1915. november 1-én esett fogságba a Sztrypa folyó mentén.

Táb. A Bajkál menti Berezovszka településen raboskodott.

Megj. A forradalom kitörésekkor Szimbirszkbe szökött, majd Jekatyerinburgba, ahol a cári családot 1918. július 17-én kivégezték.

Haz. 1918. augusztus 25-én érkezett haza Kolozsvárra.

Beill. A kolozsvári Czell-sörgyár alkalmazottja lett.

Bede Antal ifj. – 24. honvéd gyalogezred, zászlós.

Fogs. 1914. augusztus 25-én Monasztierziszkiben esett fogságba.

Táb. Kijev, Cseljabinszk, Novonikolajevszk, Csita, Pjescsank.

Megj. A tiszti fogolytábor színházának díszlettervezője volt Pjescsankban.

Belle László – 21. honvéd gyalogezred, zászlós. Született Kolozsváron 1891-ben.

Fogs. 1915. október 20-án Báránovicsi mellett esett fogságba.

Táb. Kijev, Orenburg, Tomszk.

Haz. 1918. január 21-én érkezett haza. Elhunyt ugyanez év augusztus 27-én.

Benedek Miklós – 21. honvéd gyalogezred, tartalékos százados. Született Ördögkeresztúron, Kolozs vármegyében 1878. december 31-én.

Fogs. 1916. július 4-én esett fogságba a Bruszilov-offenzíva idején.

Megj. Mint sebesültet hadikórházakban ápolták.

Haz. 1918. május végén.

Betegh Ernő – 21. honvéd gyalogezred, főhadnagy. Született Egeresen 1879. szeptember 22-én.

Fogs. 1915. november 2-án esett fogságba, Siemikowcénél.

Táb. Omszk, Novonikolajevszk.

Haz. 1918 májusában.

Beill. Kolozsváron gyárigazgató lett.

Beteg Péter dr. – 51. gyalogezred, főhadnagy.

Fogs. 1914. december 19-én Tuchovnál esett fogságba.

Táb. Omszk, Nikolszk-Usszurszkijszk.

Megj. Megszökve sikerült eljutnia Pekingbe, majd egy amerikai hajón New Yorkba került.

Haz. 1915-ben

Biró Zoltán dr. – 51. gyalogezred, zászlós. Született Marosnagylakon 1894. február 17-én.

Fogs. 1915. szeptember 17-én Lokovickán esett fogságba.

Táb. Berezovszkába került a Bajkál-tavon túli fogolytáborba.

Haz. Angol hajón Hongkongon keresztül érkezett haza, előbb Budapestre, majd Kolozsvárra 1920 májusában.

Beill. A 2. bécsi döntés után szolgabíró lett Kolozsváron.

Bitai András – 67. gyalogezred, hadapród. Született a Szepes vármegyei Nagyőrön 1890. január 1-én.

Fogs. 1915. április 2-án esett fogságba, Baligrád előtt.

Táb. Kijev, Perm, Pjeszcsanka, Pervaja Rjecsik.

Megj. A Távol-Keleten japán fogságba esett, majd belépett a román légióba.

Haz. A Grant Président hajón érkezett haza 1920. október 21-én.

Beill. Besztercén erdőmérnök.

Braedt Frigyes – 22. honvéd gyalogezred, szakaszvezető. Született Besztercén 1899. április 17-én.

Fogs. 1915. március 22-én esett fogságba, Przemyślnél.

Haz. 1918. október 23-án érkezett haza Besztercére.

Buzás István – 21. honvéd gyalogezred, tartalékos főhadnagy. Született Bánffyhunyon 1885-ben.

Fogs. 1916. június 9-én, a Bruszilov-offenzíva kezdetén esett fogságba.

Táb. Tomszk.

Haz. 1920. június 10-én érkezett haza Bánffyhunyadra.

Beill. Adóhivatalnok Bánffyhunyon.

Covalciuc Mihai – 83. gyalogezred, zászlós. Született a Dés melletti Szelecskén 1893. március 2-án.

Fogs. 1915. május 1-én a Grodek melletti tavaknál esett fogságba.

Táb. Mint sebesültet hadikórházakban ápolták.

Haz. 1920. június végén érkezett haza Désre.

Beill. A román adminisztrációban főispáni titkár lett.

Crenian Aurel – 28. honvéd gyalogezred, százados.

Fogs. 1915. október 20-án esett fogságba, Bărănovicsnál.

Táb. Tomszk.

Megj. Fogsága nagy részét a szibériai Tomszkban töltötte, ahol a foglyok magyar zenekarának igazgatója és a zeneegyesület elnöke volt.

Haz. Megszökve érkezett haza 1917 decemberében.

Beill. Temesváron rendőrprefektus lett. Elhunyt 1936. szeptember 2-án.

Czupor Albert – 21. honvéd gyalogezred, gyalogos. Született Marosújváron 1887. november 11-én.

Fogs. 1915. január 1-én az Uzsoki-szorosban esett fogságba.

Táb. Különböző táborokban raboskodott, többször megszökött.

Haz. 1918 húsvétján érkezett haza.

Beill. Torockón gazdálkodó.

Dankanics László – 21. honvéd gyalogezred, zászlós.

Fogs. 1915. november 2-án Siemikowcénál esett fogságba.

Táb. Csita, Pjeszcsanka, Szimbirszk.

Haz. 1918. június 20-án.

Beill. A kolozsvári Villamos Művek főmérnöke.

Datky Béla – 23. honvéd gyalogezred, gépfegyv., zászlós. Született Nagyszébenben.

Fogs. 1915. június 8-án esett fogságba, a Dnyeszter mellett.

Táb. 1916–18. között Krasznajarszkban raboskodott.

Haz. 1918 márciusában.

Deésy Jenő – 21. honvéd gyalogezred. Született Kolozsváron 1889. szeptember 29-én.

Fogs. 1916. július 31-én a Bruszilov-offenzíva idején esett fogságba.

Táb. Omszk, Tomszk.

Haz. 1920. május 31-én.

Beill. A 2. bécsi döntés után a kolozsvári Nemzeti Színház rendezője.

Déri (Walfisch) Dezső – 101. gyalogezred, géppuskás őrzetű. Született Szarvason 1893. október 4-én.

Fogs. 1915. június 21-én a Vjatkai kormányzóságban Jelabugában esett fogságba.

Táb. Mandys, Kazány.

Megj. Bashanta fürdőhelyén sofőrnek szegődött egy kalmük paphoz, majd erdőmunkás lett.

Haz. 1918. március végén.

Beill. Szörmekereskedő.

Elekes György dr. – 301. kombinált ezred, zászlós. Született Kézdivásárhelyen 1894. május 19-én.

Fogs. 1915. szeptember 7-én esett fogságba, a Prut menti Tarnopolnál.

Táb. Krasznajarszkban raboskodott, majd Vlagyivosztokba került.

Megj. Versekert írt a táborban, majd hazatérve öt verseskötete jelent meg.

Haz. A Meinam nevű óceánjáróval érkezett haza 1920. december 24-én.

Beill. Kézdivásárhelyről Brassóba költözött, ahol könyvkereskedő lett.

Esztegar Antal – 63. gyalogezred, szakaszvezető. Született Szamosújváron 1896. július 31-én.

Fogs. 1916. november 5-én esett fogságba, Gyergyótölgyes mellett.

Táb. Acsinszkba került, majd a cseh légióval Irkutszkba.

Haz. 1920 májusában érkezett haza a Grant prézydent hajón.

Beill. Fűszerkereskedő Szamosújváron.

Fejér József – 51. gyalogezred, zászlós. Született Tordán 1889. június 6-án.

Fogs. 1914. december 24-én Felsőverecke (Bereg vármegye) mellett esett fogságba.

Táb. Csita, Vlagyivosztk.

Megj. A Csita melletti táborban maga készítette fényképezőgéppel felvételeket készített a táboréletről.

Haz. Az Almering nevű angol hajón negyven napi utazás után érkezett haza 1922. március 24-én.

Beill. Kolozsváron él.

Feldmann (Semlyén) Károly – 32. honvéd gyalogezred, hadapródjelölt. Született Szamosújváron 1896. november 12-én.

Fogs. 1916. július 23-án esett fogságba a bukovinai Kimpolungban.

Haz. Vlagyivosztkon át a Sunko Maru japán hajóval érkezett haza.

Beill. Kolozsváron férfidivatszabó.

Fenczel István – 21. honvéd gyalogezred, hadnagy. Született Gyergyószentmiklóson 1892. október 24-én.

Fogs. 1915. október 20-án Báránovicsinál esett fogságba.

Táb. Omszk, Tomszk.

Haz. Megszökött, és 1917 decemberében érkezett haza.

Ferencz Zoltán – 1. honvéd menetezred, zászlós. Született Gyaluban 1889. november 28-án.

Fogs. 1915. szeptember 14-én esett fogságba, Burkánovnál, a Sztrypa bal partján.

Táb. 1916 augusztusában Nikolszk Usszurszkijszkban belépett a román légióba.

Haz. Vlagyivosztkban behajózták. 1921. január 6-án Triesztbe érkezett. Ideológiai nézeteinek kivizsgálására január 20-ig megfigyelőtáborba került Fogarason.

Beill. Kolozsváron a Generala Biztosító Társaság igazgatója lett.

Fischer Tibor – 32. honvéd gyalogezred, kadét önkéntes. Született Bethlenben 1893. március 19-én.

Fogs. 1915. január 1-én Uzsoknál esett fogságba.

Haz. 1921. március 10-én érkezett Triesztbe hajóval, május 1-én ért haza.

szobrász és grafikus. Gallas Nándor
 1893 január 21-én született

Kijevből Krasznojarszkba került és
 több nyra jelent meg a "Lapfordítások"
 című folyóirat naptárában. 31-ét
 évig volt hadifogságban, ebből két évet
 a moszkvai képzőművészeti iskolán
 töltött. A művészetben kubisztikusan kezdett
 dolgozni, később naturalisztikusan alkotott.

Főművei: Az élet. Zsák hordo. Kubisztik-
us figura. Az 1928. évi bukaresti tárlaton
 groteszk táncornőjével 15000 lejes díjat nyert.
Temesváron lakik és cikkeket is írta hadifog-
 ságról a Temesvári hírlapban.

Egy lap a Reschner-féle gyűjtésből

Földes Rudolf – 26. hegyi tüzérezred, hadapródjelölt. Született Brassóban 1891. szeptember 22-én.

Fogs. 1916. augusztus 29-én Rafailovánál esett fogságba.

Táb. Krasznojarszkban raboskodott.

Haz. 1920. augusztus 29-én érkezett haza Brassóba.

Fritsch Sámuel – 312. kombinált ezred, őrzetű. Született Abrudbányán 1889. március 10-én.

Fogs. 1916. június 5-én esett fogságba, Olika mellett.

Haz. 1919. szeptember 22-én Moszkvából szökött haza Abrudbányára.

Fuchs Izidor – 21. honvéd gyalogezred, hadapródjelölt. Született Kolozsváron 1894. október 31-én.

Fogs. 1915. május 11-én Horodenkánál esett fogságba.

Táb. Taskent, Szkobolev.

Haz. 1921-ben Trieszten át érkezett haza Kolozsvárra.

Beill. Kolozsváron banktisztviselő.

Gaál Endre dr. – 82. gyalogezred, hadnagy. Született Gyergyóditróban 1882. március 11-én.

Fogs. 1914. augusztus 30-án sebesülten esett fogságba Buchtovce falunál.

Táb. Krasznajarszkban raboskodott.

Haz. 1918 nyarán érkezett haza.

Beill. Csíkszeredában a Csíki Magánjavak igazgatója lett.

Gaál Miklós – 82. gyalogezred, zászlós. Született Gyergyóditróban 1891. június 17-én.

Táb. Krasznajarszk, Acsinszk.

Haz. 1920. december 4-én érkezett haza.

Beill. Szülőfalujában gazdálkodó.

Gallasz Nándor – 96. horvát gyalogezred, zászlós. Született Temesváron 1893. január 20-án.

Fogs. 1916 telén a stanislai előnyomuláskor esett fogságba.

Táb. Kijevből Krasznajarszkba került, ahol Gyóni Géza társaságában raboskodott. Ő készítette el a költő halotti maszkját. A táborból kétszeri szökés után Moszkvába került.

Megj. Két évig a moszkvai képzőművészeti főiskolán tanult, beilleszkedett az ottani avantgárd művészközösségbe, plakátokat rajzolt, színházi díszleteket készített. Ismerte Gorkijt, Majakovszkijt, Malevicset, Archipenkót. Egy néprajzkutató-expedícióval a Távol-Keletre irányították, ahol rajzokat, metszeteket készített.

Haz. 1921 novemberében fogolycserével került haza Temesvárra.

Beill. A két háború közötti korszak kiemelkedő tehetségű szobrászművésze volt.

(Reschner hiányos adatait pontosítva és kiegészítve közöljük.)

Glückseel Reinhardt dr. – 21. honvéd gyalogezred, hadapród. Született Abrudbányán 1890. május 9-én.

Fogs. 1915. április 9-én a zubovieci erdőben esett fogságba.

Táb. Acsinszk, Omszk.

Haz. 1920 nyarán érkezett haza.

Gondos Jenő – 32. honvéd gyalogezred, zászlós. Született Borgóbesztercén 1893. február 11-én.

Fogs. 1915. október 6-án esett fogságba, Kamenec Podolszk előtt.

Táb. Krasznajarszkban raboskodott.

Haz. 1920. június 1-én érkezett haza Kolozsvárra.

Beill. Erdésmérnök lett.

Gróf László – 6. gyalogezred, zászlós. Született Abádszalókon 1894. július 6-án.

Fogs. 1915. március 9-én esett fogságba, Baligrád mellett.

Táb. A Csita melletti fogolytáborban raboskodott.

Haz. 1918. március 9-én érkezett haza.

Beill. A kolozsvári magyar színház főrendezője.

Grün Mór – 58. gyalogezred, hadapródjelölt. Született Désen 1896. szeptember 17-én.

Fogs. 1916. augusztus 31-én Luck mellett a Bruszilov-offenzíva idején esett fogságba.

Táb. Berezovka, Nikolszk-Usszurszkij.

Haz. Kolozsvárra érkezett az 1920-as év végén.

Händel Márton – 32. honvéd gyalogezred, gyalogos. Született Besztercén 1893. november 11-én.

Fogs. 1915. március 30-án Przemyśl alatt esett fogságba.

Táb. Berezovszkán raboskodott.

Megj. Leningrádban két évig kellett várnia, amíg cserefogolyként szabadulhatott.

Haz. 1922. augusztus 22-én orosz feleséggel érkezett haza.

Hausleitner Walter – 50. gyalogezred, főhadnagy. Született Brassóban 1883. december 29-én.

Fogs. 1914. november 22-én Wiklow mellett Orosz-Lengyelországban esett fogságba.

Táb. Krasznojarszkban raboskodott.

Haz. 1922. április 22-én érkezett haza Brassóba.

Hegedüs Gyula – 82. gyalogezred, gyalogos.

Fogs. 1915. március 16-án esett fogságba, az Erdős-Kárpátokban.

Táb. Novonikolajevszk, Berezovka.

Haz. 1916. július 7-én csererokkantként érkezett haza Finnországon és Svédországon át.

Beill. Kolozsváron építőmester.

Herepey Árpád dr. – 32. honvéd gyalogezred, zászlós. Született Désaknán 1888. augusztus 21-én.

Fogs. 1915. július 7-én Lublin körzetében esett fogságba.

Táb. Volzovszk, Asztrahán, Krasznojarszk, Tomszk, Jekatyerinburg.

Haz. Cserefogolyként érkezett haza Stettinen át.

Beill. 1940 után a kolozsvári Egyetemi Könyvtár főkönyvtárnoka lett.

Herz Béla – a vorprzemysli várépítéseknel hadnagy. Született Kolozsváron 1882. július 2-án.

Fogs. 1915. március 22-én Przemyślnél esett fogságba.

Táb. Asztrahán, Omszk, Krasznajarszk.

Haz. 1922. május 5-én érkezett haza Kolozsvárra.

Beill. Vasútépítési főmérnökként ment nyugdíjba 1941-ben.

Hintós László – 48. gyalogezred, zászlós. Született Kolozsváron 1894. február 16-án.

Fogs. 1916. augusztus 10-én a Bruszilov-offenzíva idején esett fogságba Dialoblovnál.

Táb. 1917-ig Krasznaja Rjecskán raboskodott.

Megj. Belépett a román légióba.

Haz. A Koitu Maru japán hajóval Trieszten át érkezett haza.

Beill. Kolozsváron színházi zenész.

Hirsch Dezső – 82. gyalogezred, szakaszvezető. Született Székelyudvarhelyen 1892. március 29-én.

Fogs. 1914. augusztus 28-án esett fogságba Galíciában, haslövessel.

Táb. Hosszas kórházi kezelés után Irkutszkban, majd Zimában raboskodott.

Haz. 1920 végén érkezett haza.

Hirsch Jakab – gyalogos. Született Oláhsályon, Kis-Küküllő vármegyében 1893. december 7-én.

Fogs. 1916. június 5-én Olikánál a Bruszilov-offenzíva idején esett fogságba.

Táb. Vasútépítéseknel dolgozott.

Haz. 1920. június 1-én érkezett haza Kolozsvárra.

Hirschfeld Lajos – 51. gyalogezred, zászlós. Született Kolozsváron 1887. augusztus 5-én.

Fogs. 1915. október 20-án Báránovicsi mellett esett fogságba.

Táb. Krasznajarszkban raboskodott.

Megj. Ő készített sírkeresztet a táborban elhunyt költőnek, Gyóni Gézának.

Haz. 1922. április 19-én érkezett haza Kolozsvárra.

Hirschfeld Sándor – 62. honvéd gyalogezred, főhadnagy. Született Kolozsváron 1887-ben.

Fogs. 1915. május 27-én egész zászlóaljával fogságba esett Sienawa mellett.

Táb. Krasznnojarszkban raboskodott.
Megj. Mint túszt cserélték ki.
Haz. 1922. április 19-én érkezett haza Kolozsvárra.
Beill. Kereskedő Kolozsváron a Jókai utca 17. szám alatt.

Holländer Adolf – 32. honvéd gyalogezred. Született Désen 1889. augusztus 3-án.

Fogs. 1914. szeptember 14-én Javorov Brodynál esett fogságba.
Táb. Taskentben raboskodott.
Haz. Moszkvából Stettinen át hajóval a Balti-tengeren érkezett haza, fogarasi karantén után jutott el Désre.

Hubay Károly – 51. gyalogezred, zászlós.

Fogs. 1915. október 20-án esett fogságba, Báránovicsi mellett.
Táb. Krasznnojarszk, Novoszibirszk.
Beill. Kesztyűgyártó lett Kolozsváron. Elhunyt 1937-ben.

Jakab András – 21. honvéd gyalogezred, tartalékos hadnagy. Született Érszentkirályon, Szilágy vármegyében, 1896. november 9-én.

Fogs. 1916. július 4-én Baric helységnél a Bruszilov-offenzíva idején esett fogságba.
Táb. Tomszkban raboskodott.
Megj. „Ismerte Kun Béla tartalékos zászlóst, akit tisztársai Kun úrnak szólítottak” – ismeretes kolozsvári sikkasztási botránya miatt neki nem járt ki a rangja szerinti megszólítás.
Haz. 1918. május 9-én.
Beill. Mócson autókamion-fuvarozó.

Jakab Gyula – népfelkelő hadnagy. Született Homoródszentmártonban 1872-ben.

Táb. Tomszkban raboskodott.
Beill. Hivatásos színész volt. Meghalt 1936 körül Dunaföldváron.

Jármay Ferenc – 131. tábori tüzérezred, hadapródjelölt. Született Budapesten 1895. június 16-án.

Fogs. 1916. július 21-én Kysidnél, a Bruszilov-offenzíva idején esett fogságba.
Táb. Kozlov, Vladimirovka, Oszka (Perm közelében).
Megj. Fogsága idején naplót írt.
Haz. 1918. augusztus végén.
Beill. A kolozsvári Ganz Villamossági Üzem főmérnöke lett.

Jereb András – 12. honvéd gyalogezred, szakaszvezető. Született Kapnikbányán 1888. november 22-én.

Fogs. 1915. március 22-én esett fogságba, Przemyślnél.

Táb. Taskent, Jurjeszenszkij, Cáricin.

Haz. 1918. október 17-én a fogságból megszökve érkezett haza Kapnikbányára.

József Mihály – 82. gyalogezred, szakaszvezető. Született 1890. augusztus 30-án.

Fogs. 1916. augusztus 6-án Luck és Olika között, a Bruszilov-offenzíva idején esett fogságba.

Táb. Irkutszk, Krasznojarszk, Perm.

Haz. 1919. február 22-én.

Kántor Lajos dr. – 32. honvéd gyalogezred. Született Désen 1890. szeptember 20-án.

Fogs. 1915. március 30-án Zsebráknál esett fogságba.

Táb. Krasznojarszkban raboskodott.

Haz. 1922. április 30-án érkezett haza Désre, mint tús, fogolycserével.

Beill. Kolozsváron főgimnáziumi tanárként működött, 1927 és 1941 között az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára lett.

Kerekes Lajos – 35. vartüzérezred, hadapródjelölt.

Fogs. 1915. november 1-én esett fogságba, Bieniczavánál.

Táb. Omszk, Tomszk, Tjumen, Vlagyivosztok.

Megj. Tizenhét évig élt Oroszországban. Orosz felesége és két gyermeke volt. Vlagyivosztokban egy japán üzemben dolgozott.

Haz. 1932 novemberében érkezett haza.

Keresztes József – Polgári internált fogoly. Született Nagyváradon 1890. június 6-án.

Megj. 1913-ban Szentpéterváron dolgozott mint megbecsült klisékészítő mester.

Mint idegen állampolgárt Orenburgba internálták.

Haz. 1919. december 8-án érkezett haza Kolozsvárra.

Beill. Kolozsváron cinkográfiai műintézetet működtetett.

Keul György – 31. gyalogezred, tizedes.

Fogs. 1915. október 21-én Báránovicsiban esett fogságba.

Táb. Novonyikolajevszkben raboskodott.

*Hans Eder: Kolomeában,
tollrajz, 1915*

Megj. A táborban megismerkedett Reschner Gyula rajzolóművésszel, és feliratkoztak egy munkástranszportba, hogy egy ukrainai cukorgyárba kerüljenek. Ehelyett a Nadersdinszkij Zavod értelepére kerültek nyomorúságos viszonyok közé.

Haz. 1918 márciusában szökés után érkezett haza.

Beill. Kereskedő lett Székelykeresztúron.

Klemens Friedrich – 9. honvéd huszárezred, közhuszár. Született Besztercén 1888. január 24-én.

Fogs. 1914. szeptember 16-án Ravaruszkánál, visszavonuláskor esett fogságba.

Táb. Irkutszk, Tomszk.

Megj. 1920. július 17-én megnősült és egy hentesbolt üzletvezetőjeként dolgozott Szovjet-Oroszországban.

Haz. 1921. szeptember 16-án érkezett haza Besztercére.

Komjátszegi Lajos – 22. honvéd gyalogezred, géppuskás szakaszvezető. Született Komjátszegen 1882. március 2-án.

Fogs. 1916. március 5-én esett fogságba, Velezsnov mellett.

Táb. Orenburg, Szaratov, Kurszk, Harkov.

Haz. 1918. november 5-én érkezett haza.

Beill. Kolozsváron vendéglős lett.

Kossa Aladár (Magyary) – 62. gyalogezred, hadapród. Született Körös-nagyréven Bihar vármegyében 1893. január 1-én.

Fogs. 1915-ben esett fogságba.

Megj. Színdarabokat írt, versei is vannak.

Beill. Székesfehérvárra került, sírköüzeme van.

Kovács Károly – 51. gyalogezred, szakaszvezető. Született Kolozsváron 1893. április 1-én.

Fogs. 1915. október 1-én Báránovicsinál esett fogságba.

Táb. Novonikolájevskben raboskodott.

Haz. 1917 júliusában érkezett haza Kolozsvárra.

Beill. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület bükki menedékházának bérlője.

Kováts Árpád (Pávai) – 18. honvéd gyalogezred, zászlós. Született Tordán 1897. február 17-én.

Fogs. 1915. január 28-án esett fogságba, Ludoviska községnél.

Táb. Peszcsankán, Csita mellett raboskodott.

Megj. A táborból megszökve Kalavandászvili orosz ezredes partizán osztagában harcolt a csehek ellen. Vlagyivosztokban belépett a román légióba.

Haz. 1921 januárjában.

Kováts István dr. – 21. honvéd gyalogezred, hadnagy. Született Kézdivásárhelyen 1888. augusztus 21-én.

Fogs. 1916. július 4-én Baricnál esett fogságba.

Táb. Tomszk, Omszk.

Haz. 1918. július 4-én érkezett haza Kolozsvárra.

Köpe Árpád – 24. honvéd gyalogezred, szakaszvezető.

Fogs. 1914. augusztus 25-én esett fogságba.

Táb. Berezovka, Nikolszk-Usszurszkijszk, Vlagyivosztok.

Haz. 1920 december elején a Schanhorst-Bremen hajón érkezett haza.

Beill. Fogarason él.

Kötli Ferenc dr. – 21. honvéd gyalogezred, szakaszvezető. Született Pápán 1889. április 6-án.

Fogs. 1914. augusztus 25-én esett fogságba, Podhajcénál.

Táb. Több fogolytáborban raboskodott.

Haz. 1920. augusztus 20-án érkezett haza, fogarasi karantén után.

Beill. Gyógyszerész Kolozsváron.

Krauss Simon – 50. gyalogezred, hadnagy. Született 1885. február 19-én (Brassóban?).

Fogs. 1914. augusztus 28-án Halics környékén esett fogságba.

Táb. Krasznajarszk, Nikolszk-Usszurszkijszk, Vlagyivosztok.

Haz. 1921 januárjában érkezett haza Brassóba.

Beill. Kereskedő lett.

Kretschmayer Oszkár dr. – 2. tiroli Kaiserjäger alakulat. Született Besztercén 1892. március 28-án.

Fogs. 1914. szeptember 14-én esett fogságba, Jávorovnál.

Táb. Berezovszka, Szrjetenszk, Acsinszk.

Haz. 1921 novemberében érkezett haza Besztercére.

Beill. Besztercén orvos.

Kudelász Károly – 65. gyalogezred, őrvezető. Született Sátoraljaújhelyen 1896. szeptember 10-én.

Fogs. 1915. július 5-én Korpiczénél, a Dnyeszter és Bug folyók között esett fogságba.

Táb. Berezovka, Irkutszk, Nikolszk-Usszurszkijszk, Vlagyivosztok.

Haz. 1920 októberében a Meinam hajón érkezett haza.

Beill. Szobrász, a kolozsvári Nemzeti Színház díszlettervezője.

Lakatos Imre dr. – 82. gyalogezred, zászlós. Született Csíksomlyón 1895. február 22-én.

Fogs. 1916. június 5-én Olika mellett a Bruszilov-offenzíva idején esett fogságba.

Táb. Razdolnoje, Krasznaja Rjecska.

Haz. 1920 őszén Vlagyivosztokból hajón érkezett haza. Fogarason megfigyelő táborban volt.

Lászlóffy Sándor – 62. gyalogezred

Fogs. 1915. május 27-én esett fogságba, Sienava környékén.

Táb. Krasznajarszkban raboskodott.

Megj. Nansen norvég sarkkutató közbenjárására engedték haza Valentin Antallal együtt.

Haz. 1917. november 21-én érkezett haza.

Beill. Bankigazgató Csíkszeredában.

Licker Oszkár – 32. honvéd gyalogezred, hadnagy. Született Boicán, Hunyad vármegyében 1890. január 25-én.

Fogs. 1915. július 7-én Krasznik mellett esett fogságba.

Táb. Asztrahán, Novouzenszk.

Haz. 1922 áprilisában érkezett haza Szatmárnémetibe.

Beill. A kolozsvári Erdélyi Bank tisztviselője lett.

Lőwy Jenő dr. – 21. honvéd gyalogezred, betegápoló hadapród.

Fogs. 1915. szeptember 11-én a Szeret folyó mellett esett fogságba.

Táb. Szvjjetenszk, Acsinszk, Tomszk, Moszkva.

Haz. 1922 januárjában érkezett haza Kolozsvárra.

Beill. Orvos a neves kolozsvári Mátyás-szanatóriumban.

Mántó Ernő – 51. gyalogezred, hadnagy.

Fogs. 1915. október 20-án esett fogságba, Báránovicsi mellett.

Táb. Krasznajarszkban raboskodott.

Haz. 1922. április 19-én érkezett haza Kolozsvárra.

Beill. Vasúti tisztviselő lett.

Magyary Árpád – 3. tüzérezred, százados. Született Kecskeméten 1888. április 9-én.

Fogs. 1915. március 22-én Przemyślnél esett fogságba.

Táb. Acsinszkban raboskodott.

Megj. A táborból megszökve 57 napi út után érkezett Teheránba.

Haz. 1916. március 20-án érkezett haza.

Máthé Márton – 21. honvéd gyalogezred, őrvezető. Született Bonchidán 1895. október 6-án.

Fogs. 1916. június 5-én Bucsács környékén esett fogságba.

Táb. Kijev, Juzofka.

Haz. 1918. június 18-án érkezett haza.

Beill. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár altisztje.

Mészáros Béla – 33. gyalogezred. Született Aradon 1894. június 20-án.

Fogs. 1914. november 4-én esett fogságba a galíciai Chyrow mellett.

Táb. Krasznajarszkban raboskodott.

Megj. A fogolytábor sportéletének szervezője volt, a legjobb atléta és labdarúgó.

Haz. 1920. július végén érkezett haza Aradra.

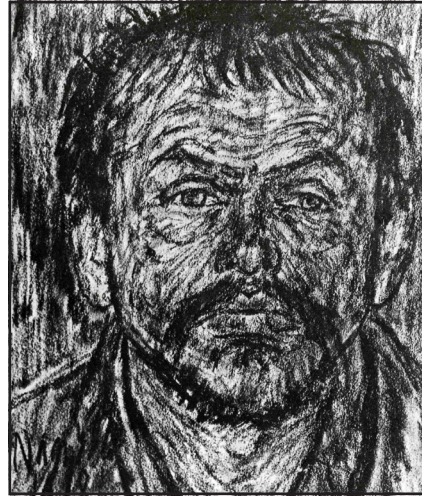
Mihályi Károly – Született 1886. augusztus 17-én.

Fogs. 1914. december 21-én esett fogságba, a Vereckei-szorosban.

Táb. Krasznojarszk, Acsinszk.

Haz. 1921 októberében érkezett haza.

Beill. Színész, rendező.

Nagy István: Katonafej, szénrajz, 1918

Mikó Lőrinc dr. – 51. gyalogezred, tartalékos főhadnagy. Született Kolozsváron 1881. február 16-án.

Fogs. 1915. október 20-án súlyos sebesüléssel esett fogságba Báránovicsi mellett.

Táb. Moszkvai gyűjtőtábor, Szaratov, Tjumen, Omszk, Krasznojarszk.

Haz. 1922. április 19-én érkezett haza Kolozsvárra.

Monoki István – 2. honvég gyalogezred, hadapródjelölt. Született Derestyén, Brassó vármegyében 1887. december 11-én.

Fogs. 1914. október 18-án esett fogságba sebesülten.

Táb. A moszkvai hadikórházból került Krasznojarszkba, megszökött, elfogták és Tomszkba internálták.

Haz. 1920. április 29-én érkezett haza Kolozsvárra.

Beill. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár főkönyvtárnoka.

Motora Mihály – 50. gyalogezred, gyalogos.

Fogs. 1914. november 22-én Orosz-Lengyelországban esett fogságba.

Táb. A nyugat szibériai Petropavlovszkban raboskodott.

Haz. 1917 áprilisában érkezett haza.

Beill. Topánfalván az adóhivatal főnöke.

Mózes Kálmán – 39. gyalogezred, kadétörmester. Született Magyarzsomboron 1892-ben.

Fogs. 1914. december 23-án esett fogságba.

Táb. Vlagyivosztokban raboskodott.

Haz. 1920-ban érkezett haza.

Beill. Fakereskedő Zsibón.

Nagy Benő – 62. gyalogezred, hadapród. Született Máján, Maros-Torda vármegyében 1893-ban.

Fogs. 1915-ben esett fogságba.

Táb. Jekatyerinburg, Perm.

Megj. 1920-ban Leningrádban a Kreszti-börtönben mint túszt várta kicserélését.

Haz. 1921-ben érkezett haza.

Beill. Marosvásárhelyen telepedett le, szobrászként működött.

Nagy Endre – 32. honvéd gyalogezred, zászlós. Született Kutyalván 1883. november 25-én.

Táb. Vlagyivosztojk környéki táborokban raboskodott.

Beill. Nagyenyeden telepedett le, gazdasági szakemberként működött.

Nagy Ferenc – 1. vadász zászlóalj. Született Haranglábán, Kisküküllő vármegyében 1890. február 12-én.

Fogs. 1915. május 14-én Kateckij környékén Sztaniszlau mellett esett fogságba.

Táb. Omszk, Novonikolajevszk, Krasznnojarszk.

Haz. 1920. július 7-én megszökve érkezett haza Tiraszpólra át.

Nagy György Sándor – született Kolozsváron 1895-ben.

Fogs. 1916. július 4-én a Bruszilov-féle frontáttörés idején esett fogságba.

Táb. Tomszkban raboskodott.

Haz. 1920. augusztus 9-én érkezett haza Kolozsvárra.

Beill. Gépészmérnök.

Nagy János – 9. honvéd huszárezred.

Fogs. 1914. augusztus 17-én esett fogságba, Holatynnél.

Táb. Számos táborban raboskodott.

Haz. 1918 szeptemberében érkezett haza Kolozsvárra.

Nagy József – 5. gyalogezred, zászlós. Született Szatmárnémetiben 1897. július 11-én.

Fogs. 1916. augusztus 20-án Bucsácsnál esett fogságba.

Haz. 1921 tavaszán érkezett Budapestre, majd onnan Szatmárra.

Nagy Károly – Zászlós. Született Tordán 1889. április 2-án.

Fogs. 1915. május 14-én esett fogságba Galíciában.

Táb. Kazány, Tjumen, Omszk, Krasznnojarszk.

Haz. 1920. május 29-én érkezett haza Tordára.

Beill. Tordán rövidáru-kereskedése van.

Nagy Lajos – Tizedes. Született Nagyváradon 1892. augusztus 14-én.

Fogs. 1915. március 22-én Przemyślnél esett fogságba.

Táb. Szkobelovre, Kokánd (Szir-darja völgye).

Haz. 1921. március 1-én érkezett haza Nagyváradra.

Beill. Kereskedő Nagyváradon.

Nagy Mihály – 21. honvéd gyalogezred menetszázada, tizedes. Született Tordán 1882. november 22-én.

Fogs. 1914. október 27-én esett fogságba Podbuzsnál.

Táb. Omszk, Nyizsnij Novgorod, Moszkva.

Haz. Rigán és Stettinen át érkezett haza Tordára.

Nimán Sándor – 32. gyalogezred, gyalogos.

Fogs. 1915. március 28-án a Duklai-szorosnál esett fogságba.

Táb. Petropavlovszkba került büntetőtáborba, majd onnan Omszk és Tomszk lágereibe.

Haz. 1920. december 16-án érkezett haza.

Beill. Órás Kolozsváron.

Ochsenfeld János – 51. gyalogezred, százados.

Fogs. 1914. november 22-én Wyklownál esett fogságba.

Táb. Krasznnojarszk, Perm.

Haz. 1921-ben, mint főtisztet hazaengedték.

Papp Lajos – 35. tüzérezred. Született Kolozsváron 1894. március 21-én.

Fogs. 1915. november 1-én esett fogságba Bieniavánál Kelet-Galíciában.

Táb. Omszk, Tomszk, Tjumen, Vlagyivosztok.

Haz. 1918 nyarán.

Perint Vártán – 32. honvéd gyalogezred, tizedes. Született Szamosújváron 1885. január 26-án.

Fogs. 1915. március 22-én Przemyślnél esett fogságba.

Táb. Tockoje, Nikolszk-Usszurszkijszk.

Haz. Vlagyivosztokon át hajóval indult haza, 1919. december 7-én érkezett Szamosújvárra.

Pittner Árpád dr. – Zászlós. Született Csíkszeredában.

Fogs. 1915. szeptember 13-án esett fogságba.

Táb. Tomszk, Omszk.

Haz. 1921 nyarán hazaszökött.

Pletkovics József – 16. népfelkelő gyalogezred, hadnagy. Született Iregen, Szerém vármegyében 1886. március 23-án.

Fogs. 1915. március 22-én esett fogságba Przemyślnél.

Táb. Orenburg, Omszk, Krasznnojarszk, Tomszk.

Haz. 1920 őszén érkezett haza.

Beill. A kolozsvári Transylvania Bank igazgatója.

Pop Aurél – 51. honvéd gyalogezred, hadnagy. Született Szászfenesen 1894. március 4-én.

Fogs. 1917 márciusában Zyrinnél súlyos sebesüléssel esett fogságba.

Táb. Kasztromában raboskodott.

Haz. 1918 januárjában érkezett haza.

Beill. Rajztanár Kolozsváron.

Porzolt Oszkár – 14. honvéd gyalogezred, hadnagy. Született 1888-ban.

Fogs. 1915. március 31. Uzsoknál esett fogságba.

Táb. Omszk, Tjumen, Tobolszk, Habarovszk, Cseljabinszk, Krasznnojarszk.

Haz. Petrográdon át Stettint érintve érkezett haza 1920 májusában.

Beill. Kolozsváron elektrotechnikai üzeme van.

Preisznér Péter – 24. népfelkelő gyalogezred, főhadnagy. Született Brassóban 1873. június 29-én.

Fogs. 1914 november elején Bukovinában esett fogságba.

Táb. A Bajkálon túli Berezovszkában raboskodott.

Haz. Csererokkantként érkezett Prágába, de ott 1917. március 1-én meghalt.

Robáczky Lajos – 21. honvéd gyalogezred, tizedes. Született Kolozsváron 1896. november 25-én.

Fogs. 1916. július 4-én Bucsács mellett esett fogságba.

Táb. Sztavropol, Jekatyerinodor.

Megj. 1920 áprilisában részt vett a vereséget szenvedett Gyenikin fehér orosz katonai vezető búcsúbankettjén.

Haz. A Vykberg hajón, Trieszt érintésével 1923. augusztus 1-én érkezett haza.

Beill. Tisztviselő a kolozsvári egyetem gazdasági osztályán.

Rókás János – Született 1882. május 14-én.

Fogs. 1915. január 11-én a Vereckei-szorosban esett fogságba.

Táb. Tjumen, Tobolszk.

Megj. Belépett a román légióba.

Haz. Kijeven át érkezett Moldvába. 1919-ig hadnagyként szolgált a román hadseregben.

Rónai Ernő – 101. gyalogezred, zászlós.

Fogs. 1917. szept. 4-én a Csárdaki-magaslaton esett fogságba.

Táb. Ufa, Krasznojárszk.

Haz. 1920. augusztus 31-én érkezett haza.

Beill. Az Erdélyi Bank tisztviselője.

Rosenfeld Andor – 5. gyalogezred, hadapród.

Fogs. 1916. augusztus 31-én esett fogságba.

Táb. Berezovszk, Nikolszk-Usszurszkij, Vlagyivosztok.

Haz. Hajón Vlagyivosztokból San Francisco, New York, Antwerpen, Hamburg érintésével érkezett haza Kolozsvárra.

Beill. Kolozsváron építőanyag-kereskedő.

Sajó Ernő – 39. gyalogezred, hadnagy.

Fogs. 1914. december 24-én esett fogságba.

Táb. Szibériában raboskodott.

Salamon Jakab – 51. gyalogezred, hadnagy. Született Mezővelkéren, Torda-Aranyos vármegyében 1887. november 19-én.

Fogs. 1914. december 27-én Tuchownál esett fogságba.

Táb. A Vlagyivosztok melletti Szpánszkoje-táborban raboskodott.

Haz. 1918 májusában érkezett haza.

Beill. Kolozsváron vászonkereskedő.

Salamon Sámuel – 82. gyalogezred, gyalogos. Született 1894-ben.

Fogs. 1915. január 10-én Sambornál Przemyśl és Lemberg között esett fogságba.

Táb. Több táborban raboskodott.

Haz. 1918 októberében érkezett haza Kolozsvárra.

Sangeorzan Lazar – 81. menetzászlóalj, számv. altiszt. Született Óradnán 1887. október 17-én.

Fogs. 1914 szeptemberében Rava Ruszkánál esett fogságba.

Táb. Taskent, Szamarkand, Krasznovodszk.

Megj. Afganisztánba, majd onnan Indiába szökött.

Haz. Triesztet érintve hajón érkezett haza 1920 januárjában Óradnára.

Sárdi Elemér dr. – 9. honvéd huszárezred, kapitány. Született Kolozsváron 1881. január 25-én.

Fogs. 1916. július 7-én Volhyniában esett fogságba.

Táb. Nyizsnij Novgorodban raboskodott.

Haz. 1918 novemberében határátlépési igazolvánnyal jutott el Varsóba.

Itt három napi vesztegzár után Budapestre érkezett.

Beill. Kolozsváron orvos.

Schenker Lajos – 2. gyalogezred, százados. Született Nagyváradon 1879. május 27-én.

Fogs. 1914. október 18-án Magieránál esett fogságba.

Táb. Kanszkban három évig raboskodott, majd Krasznójarszkba került.

Haz. Rigán és Stettinen át 1922. július 17-én érkezett Szatmárra.

Beill. Kolozsváron a Római Katolikus Főgimnázium tornatanára.

Schiller Miklós – 32. gyalogezred, zászlós. Született Budapesten 1893. december 21-én.

Fogs. 1915. szeptember 1-én Szapanovnál esett fogságba.

Táb. Bereзовkán raboskodott.

Haz. A Kaiku Maru japán hajóval indult haza. 1922 januárjában érkezett Désre.

Beill. Désen városi mérnök.

Schmidt Béla – 37. gyalogezred, tartalékos zászlós. Született Nagyváradon 1885. augusztus 30-án.

Fogs. 1915. március 20-án, mint géppuskás parancsnok Stuposianinál (Galícia) esett fogságba.

Táb. Perovszk, Hodzsent.

Haz. 1920 őszén

Beill. Nagyváradon vaskereskedése van.

Schmidts Frigyes – 24. népfelkelő gyalogezred, tartalékos hadnagy.

Fogs. 1914-ben sebesülten esett fogságba Lemberg környékén.

Táb. Moszkva, Asztrahán, Petrográd.

Haz. 1917 nyarán mint csererokkant Csehországon át érkezett haza.

Schul György – 2. gyalogezred, tizedes. Született Brassóban 1895-ben.

Fogs. 1914. szeptember 12-én esett fogságba Przemyślnél.

Táb. Asztrahán, Bereзовszk, Vlagyivosztok.

Haz. 1920. augusztus 20-án. hajóval Szingapúron és Trieszten át érkezett haza Brassóba.

Beill. Kendőgyár-társtulajdonos Kolozsváron.

Simon Miklós – 50. gyalogezred, gyalogos. Született Torockón 1893. december 5-én.

Fogs. 1916. augusztus 18-án Csernovic mellett esett fogságba.

Megj. Három hét után hazaszökött. Az olasz frontra került, ahol Piavénál 1918-ban ismét fogságba esett.

Haz. 1918-ban a fegyverszünet után.

Beill. Vendéglős Torockón.

Simon Sándor – 12. honvéd gyalogezred, tartalékos zászlós. Született Szatmárnémetiben 1890-ben.

Fogs. 1915. március 1-én esett fogságba.

Táb. Pjeszsankán raboskodott.

Haz. 1921-ben érkezett haza.

Beill. Szatmárnémetiben szappangyáros.

Siovits Emánuel – 51. gyalogezred, őrzetű. Született Kolozsváron 1886. március 2-án.

Fogs. 1914. november 23-án Czesztohowa közelében esett fogságba.

Táb. Berezovka, Novonikolajevszk, Ivanovka, Tomszk.

Haz. 1922 elején érkezett haza.

Beill. Kereskedő Kolozsváron.

Sipos Géza – 21. gyalogezred.

Fogs. 1915. június 5-én Krukonyica és Moscsika között esett fogságba.

Táb. Hodzsent, Taskent.

Haz. Csererokkantként érkezett haza

Megj. Elhunyt Kolozsváron.

Steinfeld A. Adolf – 12. honvéd gyalogezred, őrmester. Született Nagybányán 1881-ben.

Megj. Részt vett a gorlicei áttörésben.

Fogs. 1915 szeptemberében Kelet-Galíciában esett fogságba.

Táb. Berezovszka, Nikolszk-Usszurszkijszk, Vlagyivoszto.

Haz. 1920-ban érkezett haza hajón.

Beill. Nagykereskedő Nagybányán.

Stieber Antal – 50. gyalogezred, tizedes. Született Tordán 1891. május 10-én.

Fogs. 1914 augusztusában esett fogságba.

Táb. A murmanszki vasút építésén dolgozott Petrozavodszk környékén.

Stránszky Géza – 21. honvéd gyalogezred, zászlós. Született Aranyosgyéresen 1895. július 30-án.

Fogs. 1915. november 2-án Siemikowce mellett esett fogságba.

Táb. Omszk, Tomszk.

Megj. Megszökve Tiraspolnál jött át a Dnyeszteren.

Haz. 1920. augusztus 9-én érkezett haza.

Beill. Esztergaüzeme van Kolozsváron.

Szabados Árpád – 65. gyalogezred, zászlós. Született Szatmárnémetiben 1896. szeptember 13-án.

Fogs. 1917. július 8-án Stanislaunál esett fogságba.

Táb. Habarovszkban raboskodott.

Megj. A lágerben tábori színházat szervezett.

Beill. Hazatérése után különböző színtársulatokban működött, 1937-től a kolozsvári Thália színház rendezője.

Szabó András dr. – 62. gyalogezred, tartalékos zászlós. Született Nagye nyeden 1885. augusztus 19-én.

Fogs. 1915. május 17-én Sieniawa faluban esett fogságba..

Táb. Krasznójárszkban a tábor 7-es barakkjában Gyóni Gézával együtt raboskodott.

Haz. 1918. május 17-én érkezett haza.

Beill. Az *Enyedi Hírlap* szerkesztője.

Szabó György – 51. gyalogezred, tizedes. Született Nyárszón, Kolozs vármegyében 1890. július 18-án.

Fogs. 1915. október 20-án esett fogságba Báránovicsinál.

Táb. Jekatyerinburgban raboskodott, a táborból megszökött.

Haz. 1918 szeptemberében érkezett haza Nyárszóra.

Szakács József – 21. honvéd gyalogezred, törzsőrmester. Született Bonchidán 1887-ben.

Fogs. 1916. július 31-én Halics környékén sebesülten esett fogságba.

Táb. Kijev, Moszkva, Orenburg kórházaiban.

Haz. 1918. május 12-én érkezett haza Bonchidára.

Beill. 1940-től a 2. bécsi döntést követően községi bíró Bonchidán.

Székely Ferenc – Tartalékos hadnagy. Született Patán, Kolozs megyében 1884. június 27-én.

Táb. Kijevben, Moszkvában, Novonikolajevszkban raboskodott 1922-ig.

Beill. Ügyvéd Szászvárosban.

Székely Géza – 22. honvéd gyalogezred. Született Mikefalván, Kis-Küküllő vármegyében 1891. július 26-án.

Fogs. 1915. március 24-én a Dnyeszter partján esett fogságba.

Táb. Perm, Krasznajarszk.

Haz. 1922 húsvétján érkezett haza Szatmárra.

Szénássy Andor – 51. gyalogezred, hadnagy. Született Szilágysomlyón 1887. március 14-én.

Fogs. 1915. október 21-én Báránovicsi mellett esett fogságba.

Táb. Számos táborban raboskodott.

Haz. 1920 júliusában érkezett haza.

Szepessy János – Született Szatmárnémetiben 1888-ban.

Fogs. 1914 novemberében esett fogságba.

Táb. Sziizetenszkben, egy távol-keleti hadifogolytáborban raboskodott.

Haz. 1920 decemberében érkezett haza Szatmárnémetibe.

Beill. Nagypáros Szatmárnémetiben.

Szilágyi Ignác – 82. gyalogezred, zászlós. Született Székelyudvarhelyen 1894. december 27-én.

Fogs. 1915. május 27-én súlyos sebesüléssel esett fogságba.

Táb. Rjazany, Omszk, Tomszk.

Haz. 1920 augusztusában érkezett haza Székelyudvarhelyre.

Tamás István dr. – 51. gyalogezred, hadnagy. Született Alsójárán 1882. október 24-én.

Fogs. 1915. október 20-án Báránovicsinál esett fogságba.

Táb. Orenburg, Tockoje, Krasznajarszk, Nikoszk-Usszurszkijszk.

Haz. 1921. január 2-án érkezett haza Alsójára.

Beill. Ügyvéd Alsójárán.

Tamássy Árpád, fogarasy – Altábornagy. Született Kóhalomban 1861. december 9-én.

Fogs. 1915. március 22-én Przemyśl vára feladásakor esett fogságba.

Megj. Elhunyt 1939. január 31-én Budapesten.

Thamo Ödön – 51. gyalogezred, zászlós. Született Tordaszentlászlón 1892. szeptember 16-án.

Táb. Több táborban raboskodott.

Haz. Belépve a román légióba 1919. november 21-én lépett hajóra, ha-
zaérkezett 1920. január 20-án.

Thuróczy Albert – 21. honvéd gyalogezred, népfelkelő főhadnagy. Született Kézdivásárhelyen 1880. szeptember 9-én.

Fogs. 1916. július 4-én esett fogságba a Bruszilov-offenzíva idején Bucsács mellett, ahol gránátnyomás érte.

Táb. Kórházakban raboskodott.

Haz. 1918 pünkösdjén érkezett haza.

Torday Mihály – 21. honvéd gyalogezred, zászlós. Született Bánffyhunya-don 1892. szeptember 8-án.

Fogs. 1915. szeptember 11-én a Szeret folyó mellett esett fogságba.

Táb. Szrjetenszk, Omszk.

Haz. 1920. július 20-án érkezett haza.

Beill. Építész Kolozsváron.

Tory Kálmán – 32. honvéd gyalogezred, főhadnagy.

Fogs. 1915. július 7-én esett fogságba Lublin alatt.

Török Imre dr. – 1. huszárezred, ezredorvos. Született Németboksánban, Krassó-Szörény vármegyében 1885. június 6-án.

Fogs. 1914. november 25-én Kuznicánál esett fogságba.

Táb. Tjumenben raboskodott.

Megj. 1918-ban az osztrák–magyar hadifogoly-kicserélő bizottság tagja.

Haz. 1918. december 24-én érkezett haza Kolozsvárra.

Tyroler Jenő – 61. gyalogezred, tizedes. Született Garamszentkereszten 1893-ban.

Fogs. 1915. február 24-én esett fogságba az Uzsoki-szorosban, súlyosan megsebesülve.

Haz. 1920. október 20-án érkezett haza Vlagyivosztokon át a Président Grant hajón.

Beill. Kereskedő Kolozsváron.

Ujvárossy Zoltán – 31. gyalogezred, zászlós. Született Marosludason 1897. június 17-én.

Fogs. 1915. október 21-én Báránovicsi mellett esett fogságba.

Táb. Több táborban raboskodott, köztük Krasznójárszkban.

Haz. 1921. január 15-én érkezett haza Kolozsvárra.

Urbanecz Károly – 2. honvéd táborigazgató, főhadnagy. Született Kolozsváron 1883. június 10-én.

Fogs. 1915. március 22-én Przemyślnél esett fogságba.

Táb. Szimbirszk, Krasznojárszk, Oszk, Moszkva.
Haz. 1921. december 22-én érkezett haza Szatmárnémetibe.
Megj. Elhunyt Brassóban 1937-ben.

Valentiny Antal – 82. gyalogezred, tartalékos hadnagy a 11. menetszázadban. Született Samacon, Szerém vármegyében 1883. április 1-én.

Fogs. 1914. október 21-én Sztrij város mellett esett fogságba.

Táb. Krasznojárszkban raboskodott.

Haz. Nansen norvég sarkkutató közbenjárására szabadult, és 1917. november 21-én érkezett haza.

Beill. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár munkatársa, 1940 októberétől a könyvtár igazgatója.

Vaska Dezső – 2. honvéd gyalogezred, hadnagy. Született Sepsiszentkirályon 1889. október 5-én.

Fogs. 1916. július 9-én Szkrabovónál a Bruszilov-offenzíva idején esett fogságba.

Haz. 1918 májusában érkezett haza spanyolnáthában megbetegedve.

Vaska István – 2. honvéd gyalogezred, hadnagy. Született Dálnokon 1898. március 7-én.

Fogs. 1916. július 9-én Szkrabovónál a Bruszilov-offenzíva idején esett fogságba.

Táb. Több táborban raboskodott.

Vaszi István – 24. honvéd gyalogezred. Született Csíkszeredában 1893-ban.

Fogs. 1915. április 11-én Galíciában esett fogságba.

Haz. Egy japán hajón utazva 1919. november 25-én érkezett haza.

Beill. Brassóban adóhivatali főnök.

Veress János – 315. ezred, kombinált hadosztály. Született Székelyszenterzsébeten 1887. július 10-én.

Fogs. 1916. június 5-én esett fogságba Volhyniában.

Haz. Hazaszökött 1918 júniusában.

Veress Lajos – Született Kis-Küküllő vármegyében 1886. június 22-én.

Fogs. 1915. május 30-án Zaderevác helysénél esett fogságba.

Táb. Krasznojárszkban raboskodott.

Haz. A táborból megszököve 1920. július 9-én érkezett haza Kolozsvárra.

Vescan Teofil – 51. gyalogezred, hadapród. Született Kolozs megyében 1886. április 18-án.

Fogs. 1915. október 20-án esett fogságba Báránovicsinál.

Táb. Több táborban, köztük Krasznajarszkban raboskodott.

Megj. 1920. augusztus 16-án beállt a román légióba.

Vincze Béla – 50. gyalogezred. Született Alsójárán 1893. január 10-én.

Fogs. 1915. október 9-én Báránovicsinál esett fogságba.

Táb. Orel, Kazány, Ivanovka.

Haz. A fogságból megszökve 1918. április végén érkezett haza Alsójárára.

Walter Péter – 22. honvéd gyalogezred, főhadnagy. Született 1884. március 11-én.

Fogs. 1915. november 2-án Siemikowcénál a Sztrigy partján esett fogságba.

Haz. 1918. július 1-én érkezett haza.

Beill. Kereskedő.

Winkler Gyula – 50. gyalogezred, zászlós. Született Nagyenyeden 1888. május 25-én.

Fogs. 1914. november 22-én Wiklovnál esett fogságba.

Táb. Dauria, Csita, Berezovszk, Krasznajarszk.

Haz. 1922. áprilisában érkezett haza Nagyenyedre.

Beill. Borkereskedő Nagyenyeden.

Zalányi György – 21. honvéd gyalogezred, zászlós. Született Tordán 1890. április 24-én.

Fogs. 1914. október 22-én Boriszlávnál, súlyos sebesüléssel esett fogságba.

Táb. Dauria, Omszk, Tomszk.

Haz. 1920. december 6-án érkezett haza Tordára.

Zathureczky Károly – 8. honvéd gyalogezred, hadnagy. Született Hegyközkovácsiban, Bihar vármegyében 1881. február 7-én.

Fogs. 1915. március 22-én Przemyślnél esett fogságba.

Táb. Omszk, Petrográd.

Haz. 1917. szeptember 12-én érkezett haza.

Beill. Földbirtokos Szucságon.

Zattler Zoltán – 21. honvéd gyalogezred, önkéntes.

Fogs. 1915. november 2-án Siemikowcénál esett fogságba.

Szabó Mózses egykori hadifogoly emléktáblája

Táb. Cseljabinszk, Jekatyerinburg, Perm.

Megj. 1940-ben jelent meg *Mesék Oroszországról* című könyve.

Zsigmond Ernő – 82. gyalogezred, hadnagy. Született Mezőnagycsánban 1881. március 4-én.

Fogs. 1914. december 13-án Bilice mellett esett fogságba.

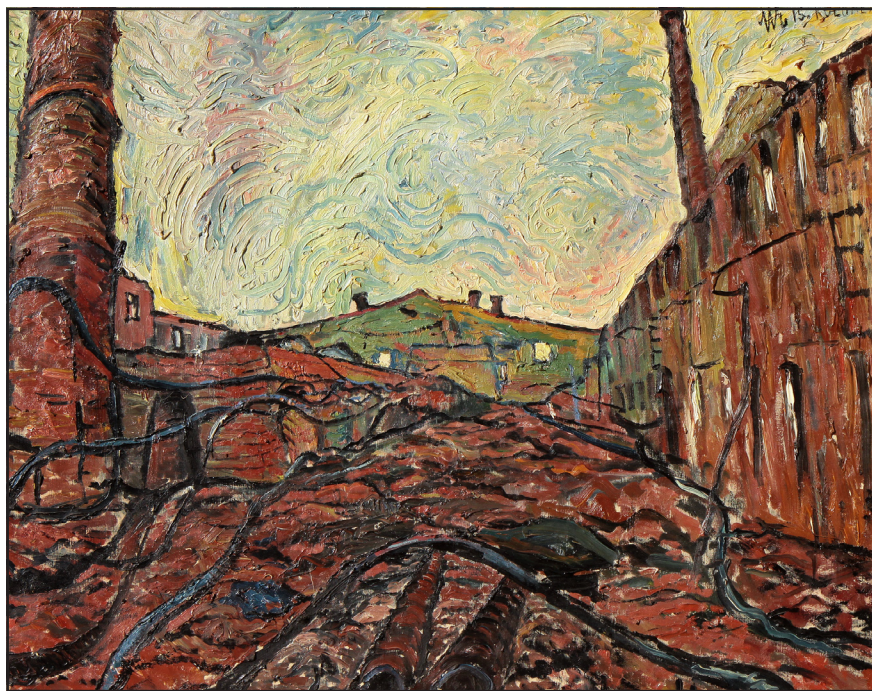
Táb. Krasznaja Rjecska, Krasznojarszk.

Haz. 1922. április 22-én érkezett haza Tordára.

Beill. Postafőnök Tordán

KÉPMELLÉKLET

Hans Eder: Kolomea égése, olajfestmény, 1915

*Márton Ferenc: Ágyúvontatók, pasztell,
1915*

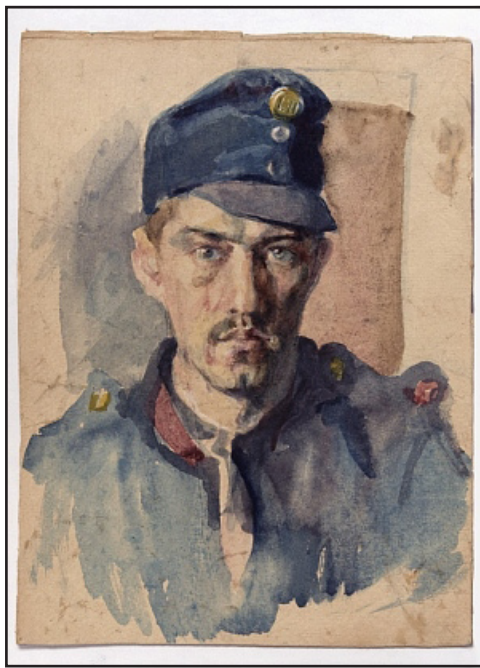
*A Kolozsváron föllállított Kárpátok őre
szobormintája, 1915*

*Márton Ferenc: Akna-robbanás,
pasztell, 1916*

*Nagy István: Pipázó katona,
krétarajz, 1917*

Varga Nándor Lajos: Önarckép
katonaruhában, akvarell

Az 1917-es Erdélyi hadikiállítás
plakátja Budapesten.
Tervezte Biró Mihály

Gallasz Nándor: Orosz népmesék, illusztráció, fametszet

Gallasz Nándor: Balalajkázó nő, bronz

REZUMAT

ARME ȘI MUZE. ARTA TRANSILVANIEI ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Cei patru ani de război ai Marelui Război, cu marile lor jertfe și suferințe sunt capitolul cel mai puțin scos în evidență din istoria culturii și a artei din Transilvania. Chiar dacă nu sunt lipsiți de evenimente, totuși în locul inițiativelor pozitive putem vorbi de o epocă cu o încărcătură dramatică a timpurilor de atunci.

Entuziasmul inițial a fost repede potolit de lipsa succeselor militare rapide. Deși în primii doi ani ai războiului regiunea transilvană nu a fost direct afectată de acesta, fii ei apti de arme erau duși cu zecile de mii pe fronturile din Galiția, Serbia, mai apoi Italia. Această liniște relativă din spatele frontului s-a schimbat în august 1916 ca urmare a neașteptatei declarații de război românești. Brutalitatea armatei române invadatoare și apoi retrasă prin trecători a fost acompaniată de marea ruinare a localităților secuiești.

Sarcina primordială a artiștilor transilvani afectați de mobilizare a devenit reflectarea acestor evenimente de război. Pictori și desenatori au fost încadrați la Cartierul de Presă stabilit în cadrul Cartierului General al armatei Monarhiei Dualiste. Ei, ca și membrii ai Kunstgruppe, puteau fi comandați acolo unde se desfășurau acțiunile militare cele mai importante.

Desenele în cărbune și pastelurile lui Nagy István din cei patru ani de război, aici incluzând și fronturile din Transilvania au îmbogățit seria operelor de război și în special pe cele ale portretelor militarilor cu cele mai dramatice lucrări. Márton Ferenc, de asemenea originar din Ciuc, a relatat pentru presa din Budapesta despre evenimentele frontului prin sute de desene. Hans Eder, sas din Brașov a consacrat nu numai desene ci și picturi (*Arderea Colomeii*) timpurilor dificile trăite. Între cei comandați pe frontul din Transilvania erau renumitul pictor și pedagog de artă Vaszary János și Varga Nándor Lajos cel care avea relații extrem de strânse cu mediul cultural din Covasna (a se înțelege aici fostul comitat Trei Scaune n.n.).

Un capitol separat al acestui studiu se ocupă cu operele rezultate din empatia din spatele frontului. Dovezile materiale ale acesteia sunt acele statui numite „*Honvedul din lemn*” care au fost ridicate cu scop filantropic la Cluj, Odorheiu Secuiesc, Brașov, Sibiu. Mai întâi a fost inaugurat în public în 1915 la Cluj statuia botezată *Santinela Carpaților*, opera lui Kolozsvári-Szeszák Ferenc (distrusă în 1919). Toate acestea funcționau în modul următor: cuie cumpărate pe bani erau bătute în mantaua din lemn a statuiilor și din donațiile adunate astfel erau ajutați orfanii de război și văduvele.

Expozițiile s-au rărit în mod accentuat în timpul celor patru ani. În 1915 a avut loc la Cluj o expoziție de atelier al lui Szeszák Ferenc despre care au dăinuit relații, eveniment însoțit de două concerte ale lui Rezik Károly – evocând atmosfera epocilor de pace.

O parte distinctă de capitol se ocupă de punerea la adăpost a colecțiilor din muzee în 1916 și cu soarta acestora în timpul prăbușirii de după război.

A doua parte a publicației oferă o privire recapitulativă de ansamblu despre soarta honvezilor transilvăneni care au ajuns prizonieri în Siberia, având la bază culegerea unică și needitată al lui Reschner Gyula (1891–1974) desenator și pictor de origine brașoveană. Reschner, care a căzut în prizonierat la Przemyśl – orașul fort al Monarhiei Dualiste din Galiția – și-a petrecut captivitatea în marele lagăr de prizonieri de la Krasnoiarsk lângă fluviul Enisei, împreună cu poetul Gyóni Géza. După ce s-a întors acasă, de la mijlocul anilor 1930 și până în 1941 a schițat soarta a peste 150 de prizonieri siberieni într-un sistem al chestionarelor. Cartotecile scrise cu mâna conțin datele biografice mai relevante ale prizonierilor, unitatea unde și-au efectuat serviciul, timpul și locul unde au fost capturați, Golgota lor dintr-o tabără în cealaltă, ziua întoarcerii lor acasă și integrarea lor în viața civilă.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE WAFFEN UND DIE MUSEN. BILDENDE KUNST IN SIEBENBÜRGEN WÄHREND DES ERSTEN WELTKRIEGES

Die vier Kriegsjahre voller Leiden und Opfer sind die am meisten vernachlässigte Periode in der Kultur- und Kunstgeschichte Siebenbürgens. Dieser Zeitraum wurde verständlicher Weise nicht von den sich überstürzenden Ereignissen der zeitgenössischen europäischen Kunstentwicklung dominiert, sondern von den dramatischen Ereignissen an den Kriegsschauplätzen.

Obwohl Siebenbürgen in den ersten zwei Kriegsjahren nicht unmittelbar von den Kampfhandlungen betroffen war, schwand die anfängliche Begeisterung, kämpften und fielen doch Tausende und Abertausende in Siebenbürgen Einberufene an den Fronten in Galizien, Serbien und Italien. Die relativ ruhige Lage im Hinterland änderte sich im August 1916 infolge der unerwartet erfolgten rumänischen Kriegserklärung schlagartig. Der durch die Karpatenpässe erfolgte Einbruch der rumänischen Armee, und der darauf folgende Rückzug hatten die verheerende Verwüstung der Städte im Széklerland zur Folge.

Alle zur k.u.k. Kriegspressequartier einberufene Künstler – auch die siebenbürgischen Mitglieder der Kunstgruppe – hatten die Darstellung der Kriegsgeschehnisse zur Aufgabe. Sie wurden zu jenen Kriegsschauplätzen abkommandiert, an denen jeweils die wichtigsten Kampfhandlungen stattfanden. Unter den in diesen Jahren, an den Schlachtfeldern (auch an jenen in Siebenbürgen) entstandenen Kohleskizzen und Pastelle von István Nagy finden sich neben Darstellungen dramatischer Szenen auch eine Reihe bedeutender, ausdrucksstarker Soldatenbildnisse. Ferenc Márton, der ihm ähnlich aus Csík stammte, illustrierte die Berichterstattung der Budapester Presse anhand hunderter Zeichnungen über die Kriegssereignisse. Ergreifende Zeugnisse seiner furchtbaren Erfahrung im Ersten Weltkrieg sind die „Kolomea-Bilder“ von Hans Eder, einem Siebenbürger Sachsen aus Kronstadt. Besonders sein Gemälde *Brand Kolomeas* (ukrainisch Kolomyja, rumänisch Colomea), vermittelt auch heute beeindruckend die Katastrophe dieser heute in der westukrainischen Oblast Iwano-Frankiwsk, am linken Ufer des Flusses Pruth gelegenen Stadt. Auch der berühmte Maler und Kunstpädagoge János Vaszary, sowie der Grafiker, Maler und Kunstkritiker Nándor Lajos Varga waren im Rahmen der k.u.k. Kunstgruppe an der siebenbürgischen Front eingesetzt.

In einem Abschnitt dieser Abhandlung werden jene Arbeiten vorgestellt, die infolge mildtätiger Initiativen der Bevölkerung im Hinterland entstanden waren. Die als „Holzhonvéd“ bekannt gewordenen lebensgroßen oder überlebensgroßen

Soldaten-Statuen wurden nach dem Vorbild des Wiener „Wehrmann im Eisen“ konzipiert: Spendenwillige kauften für gutes Geld Eisennägel und trieben diese in den Holzmantel der Statuen, bis die ganze Plastik von Eisen bedeckt war. Das gesammelte Spendengeld kam den Stiftungen für die Unterstützung der Kriegswitwen und Kriegswaisen zugute. Im Jahr 1915 wurde die erste derartige Statue, *Grenzwächter der Karpatenpässe* genannt, eine Arbeit von Ferenc Szeszák, in Klausenburg aufgestellt. Sie wurde im Jahre 1919 vernichtet. Auch in den Städten Hofmarkt, Kronstadt und Hermannstadt standen ähnliche Statuen.

Kunstaussstellungen fanden während des Krieges selten statt. Es gibt Berichte über eine 1915er Atelier-Ausstellung der oben erwähnten Ferenc Szeszák in Klausenburg, die von zwei Konzerten Károly Reziks begleitet war. In einem separaten Abschnitt wird die 1916 erfolgte Evakuierung der Sammlungen der Museen behandelt, sowie deren Schicksal beim Zusammenbruch der Monarchie nach dem Ende des Krieges.

Der zweite Teil dieser Neuerscheinung bietet anhand der bisher unpublizierten, zeitgenössischen Umfrageergebnisse des Kronstädter Grafikers und Malers Gyula Reschner (1891–1974) einen umfassenden Überblick über das Schicksal siebenbürgischer Soldaten in russischer Kriegsgefangenschaft. Reschner wurde bei der Einnahme von Przemyśl, der wichtigsten Festung der Monarchie im Osten – heute im äußersten Südosten Polens, an der Grenze zur Ukraine gelegen – gefangen genommen, und verbrachte die Jahre seiner Gefangenschaft im großen Lager Krasnojarsk am Jenissei-Fluss. Nach seiner Heimkehr systematisierte er zwischen 1930 und 1941 seine Sammlung von Fragebögen über das Schicksal von über 150 seiner Mithäftlinge. Die einzelnen Aufnahmen enthalten die biographischen Eckdaten der Kriegsgefangenen, die Bezeichnung ihrer Diensteinheit, Zeit und Ort ihrer Gefangennahme, die Daten ihrer Weiterverlegung von Lager zu Lager, Datum und Umstände ihrer Entlassung, ihrer Heimkehr, sowie ihrer Wiedereingliederung in die Zivilgesellschaft.

A száz év előtti események, az első világháborús centenáriumi megemlékezések különösen időszerűvé teszik e korszak kultúrtörténetének föltárását. Erdély társadalma súlyos megpróbáltatásokkal élte át az eseményeket, miközben szellemi értékteremtő erejével az átélt szenvedések tükörképét állította elénk. Ez a tanulmány az első összefoglalója a négy háborús év minket érintő művészettörténeti vonatkozásainak. Bemutatja a frontokat megjárt alkotók műveit, föltárva keletkezésük háttereit. Mindehhez külön fejezet társul, mely a szibériai fogolytáborok erdélyi túlélőinek sorsát villantja föl egy eddig kiadatlan kézirat nyomán.

ISBN 978-606-739-052-0

